# ՀԱՐԱՒ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳԱՍՏԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՑԻՆ։

ԹԻՒ Ը։ — ՇՐՋԱՆ Թ։ **1876** ՏԱՐԻ Թ։ — ՕԳՈՍՏՈՍ 31


## ԿՐՕՆԱԿԱՆ

### Ս։ ԷՋՄԻԱԾԻՆ

ԿԱՄ

### ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ։

Ա։

Ո՛չ բնաւ գտանի հաւաստարակշռութիւն իւիք կաթուղիկոսացն անուանելոց յԱղթամար եւ ի Սիս ընդ կաթուղիկոսաց էջմիածնի, որպէս եւ ապացուցանի իսկական հանգամանօք սկզբնաւորութեանցն իւրաքանչիւրոց նոցա եւ աթոռոց նոցին ըստ այնմ կոչմանց։

Կաթուղիկոսութիւնն էջմիածնի ըսկսանի ի սրբոյն Գրիգորէ մեծէ Պարթեւէ, որ յետ նախկին լուսաւորչի նախահաւատ թագաւորին Հայոց սրբոյն Աբգարու սրբազան Առաքելոյն թագադեօսի եւ յաջորդաց նորա Աղդէի, Թէոփիլոսի եւ Ղեւոնդեայ՝ եղեւ լուսաւորիչ Հայաստան աշխարհի եւ սրբոյն Տրդատայ թագաւորին Հայոց հաւատովք Աստուածգիտութեան յամի 301, եւ Աստուածային յայտնութեամբ հրաւիրեալ ի գերագոյն պատիւ Մեծ Քահանայապետութեան՝ եղեւ Առաքեալսասարաս Առաջնորդ հաւատոյ եւ Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց յամի 302։

Նոյնպէս եւ տեղի կաթուղիկոսական Աթոռոյ Արարատեան յառաջ քան զքահանայապետութիւնն սրբոյն Գրիգորի Հայոց լուսաւորչի՝ Աստուածային յայտնութեամբ նշանակեցաւ Աթոռ Մեծ Քահանայապետութեան ամենայն Հայոց։

Յաղագս այսմ՝ի Աստուածային յայտնութեանց տեսիլ աքանչելի նորին սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի քարոզեալ եւ հրատարակեալ նովաւ վասն էջմիածնի Արարատեան Կաթուղիկոսա-

կան Աթոռոյ եւ վանն մեծ Քահանայապետութեան նորա եւ ամենայն Հայոց՝ առաւել ընդարձակ եւ հրաշալի յայժ՝ մարթ է ընթեռնուլ ի գլուխն Ագաթանկեղոսի, որ է առեներգակիր սրբոյն Տըրդատայ մեծի թագաւորի Հայոց, եւ ականատես պատմիչ ծննդեան եւ մանկութեան նորա եւ թագաւորելոյն եւ մատնելոյն երկոտասան աննահանջի չարչարանաց զտուրքն Գրիգոր եւ արկանելոյն զնա յանդընդախոր գուբն մահապարտ ի դպեակ բերդին Արտաշատ քաղաքի մերձ յԱրարատ անուանեալ ըստ լեզուի Հայոց Խորվիրապ, եւ ծննդեան եւ մանկութեան սրբոյն Գրիգորի եւ համբերութեանցն նորա այնքան խոստագոյն տանջանաց, եւ զամս 14 տպրելոյն կենդանի ի խորութեան գբին, եւ Աստուածահրաշ յայտնութեամբ ելանելոյն եւ լուսաւորելոյն զաշխարհ մեծ զՏրդատ եւ զամենայն զՀայաստան աշխարհ, ուր ի տպեցելումն ի Կոստանդնուպոլիս յամի 1709, յերեսն 327, բան սրբոյն Գրիգորի վասն սքանչելի տեսլեանն իւրոյ նկարագրի լիագոյն հանգամանօք՝ յորմէ միայն տեսլիւն նորա ի մասին Կաթուղիկոսութեան Ս. Էջմիածնի եւ Կաթուղիկոսական Աթոռ լինելոյն նորա համառօտեալ առնեմք, զտանի այսպէս։

«Երեւեցաւ ինձ տեսիլ անպատում սքանչելի ի հասարակել գիշերիս այսմիկ յորժամ դուք կայիք ի քուն, եւ ես էի արթուն եւ մտախոհ լինէի Աստուածային ողորմութեանցն Ձեզ, յանկարծակի եղեւ ձայն ահագութեան, բացաւ խորանաշէն յարկն հաստատութեան երկնից, եւ իջեալ այր մի ի նմանութիւն լուսոյ կոչեաց զանուն իմ, եւ ասէ՝ Գրիգորիո՛ս. եւ իմ նայեցեալ տեսի զկերպարանս նորա, եւ զարհուրեալ յերկիւր կործանեցայ, եւ ասէ ցիս՝ նայեա՛ց դու ի վեր, եւ տե՛ս զսքանչելիս զոր ցուցանեմ քեզ։ Եւ իմ նայեցեալ տեսի բացեալ զհաստատութիւնն երկնից, եւ զջուրսն որ ի վերայ նորա բաժանեալ յայսկոյս յայնկոյս՝ եւ լոյսն հոսեալ վերուստ ի վայր մինչեւ յերկիր հասանէր, եւ ընդ լուսոյն զօրք լուսեղինաց երկրեւեանք ի տեսիլ մարդկան անչափ բազմութեամբ, եւ ի տեսիլ ահաւոր մարդոյ բարձր եւ ահեղ որ յառաջոյ լուսեղինացն իջանէր ի վերուստ մինչեւ ի խոնարհ եւ ի ձեռին իւրում ուրն մի մեծ ոսկի, եւ կհաս ի յատակս երկրիս ի շինամէջ քաղաքիս եւ բազխեաց զԹանձրութիւն լայնատարած գետնոյս. . . ։ Եւ տեսի ի մէջ քաղաքիս մօտ յապարանսն արքունի խարսխաձեւ, ճախարակաձեւ խարիսխ ոսկի՝ մեծութեամբ իբրեւ զլուր մի մեծ, եւ բարձր մինչեւ յոյժ, ի վերայ նորա սիւն մի հրեղէն եւ ի վերայ նորա թագաւոր մի ամպեայ, եւ ի վերայ նորա խաչ լուսոյ։ Եւ ես նայեցեալ զարմացեալ կայի։ Եւ այրն որ յառաջնումն կարդաց ինձ եւ ցուցանէր ինձ զտեսիլն, ասէ ցիս, այր դու ղի՞ կաս զարմացեալ, տեսիլ ցուցաւ քեզ այս, ղի ի միտ առցես։ Այն ղի բացեալ են երկինք, զի տեսանդ ղի բացեալ են դրունք մարգասիրութեանն Քրիստոսի առ իւր արարածս. եւ այրն ահաւոր եւ շքեղաւոր որ ունի զառաջն լուսոյն՝ եւ զուռն ոսկի

ի ձեռին իւրում՝ եւ բաղխեաց զսանդարամետս տեսչութիւն Աստուծոյ է՝ որ հայի յերկիր եւ տայ զողալ, մերձի ի լերինս եւ ծխեն: Եւ խարխոն ոսկի որոյ վասն էր սիւն հրեղէն, եւ ի վերայ սեանն թաղաղաղ ամպեայ, եւ ի վերայ նորա խաչ լուսեղէն: Ոսկի խարխոնի՝ է վէմ հաստատութեան անշարժութեան: Եւ սիւնն հրեղէն՝ կաթուղիկէ եկեղեցի է՝ որ ժողովէ զամենայն ժողովուրդս ի միաբանութիւն հաւատոյ՝ ի ներքոյ թեւոց իւրոց: Եւ թաղաղաղն ամպեայ այն է՝ որ ընդունելոց է զարդարսն յորժամ թռիցեն ի գալստեան Տեառն վերանալ ընդ առաջ նորա: Իսկ լուսաւոր խաչն որ ի նմա՝ ինքն մեծ քահանայապետութիւն է ի մէջ ժողովրդոց օրինակ քրիստոսի պատկերին մնալմնացելոյ քահանայապետութեան օծութեան Աստուածորդւոյն: Եւ տեղին այն (ուր է խարխոն ոսկի) տաճար լիցի Աստուծոյ, եւ տուն աղօթից խնդրուածոց ամենայն հաւատացելոց եւ Աթոռ քահանայապետութեան ,, եւ այլն եւ այլն :

Եւ ահա ըստ այսմիկ տեսլեան իւրոյ՝ յայնմ՝ տեղւոջ ուր եաես իջեալ յերկնից այրն ահաւոր անհամար բազմութեամբ հրեշտակաց եւ ուռն ոսկի ի ձեռին իւրում՝ ուր էր եւ խարխոն ոսկի, եւ ի վերայ նորա սիւնն հրեղէն, շինեաց սուրբն Գրիգոր յամի 303 զմայր եկեղեցին ամենայն Հայոց անդէն յԱրարատ ի վաղարշապատ քաղաքի, որ եւ առնուանեցաւ վասն հոսանաց երկնային լուսոյն ի յերկիր ի տեղին ուր կառուցաւ՝ Շողակաթ: Եւ վասն տեսչութեան Աստուծոյ ահաւոր առնակերպութեամբ իջանելոյն ոսկի ուռամբ անուանեցաւ Էջմիածին: Եւ ըստ բանի հրեշտակին՝ թէ՝ սիւնն հրեղէն կաթուղիկէ եկեղեցի է, անուանեցաւ կաթուղիկէ, ըստ որոյ եւ մեծ քահանայապետութիւնն որ ի նմա՝ համաձայն այնմ կոչմանց՝ իւրումն Աթոռոյ անուանեցաւ կաթուղիկոս, որ եւ վասն յայտնութեանն՝ թէ ինքն մեծ քահանայապետութեան օծութեան Աստուածորդւոյն, կաթուղիկոսն Էջմիածնի ձեռնադրութեամբ երկոտասան Արքեպիսկոպոսաց ընկալնու զօծումն սրբարար իւղոյն Մեռոնի ի գլուխ իւր՝ հեղմամբ երեքտասաներորդ Արքեպիսկոպոսի նախապատուի ամենեցուն:

Նոյնպէս եւ վասն յայտնութեանն՝ թէ տեղին այն Տաճար լիցի Աստուծոյ եւ տուն աղօթից խնդրուածոց ամենայն հաւատացելոց՝ եւ Աթոռ Մեծ քահանայապետութեան, եւ թէ կաթուղիկէ եկեղեցի է որ ժողովէ զամենայն ժողովուրդս ի միաբանութիւն հաւատոյ ի ներքոյ թեւոց իւրոց, յաւուրց անտի լուսաւորութեան ազգի Հայոց հաւատովք քրիստոնէութեան, ամենայն ազգն Հայոց ի հեռաւորս եւ ի մերձաւորս ընդ ամենայն տեղիս տարածեալք՝ որք ճանաչեն զինքեանս հաւատոյ որդիս սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի վերապատուութեամբ սոյն սքանչելատեսիլ յայտնութեանն նման ճանաչեն զտեսլեսն էջմիածնի, նշանակեալ ինքեանց առ յԱստուծոյ իջմամբ Միածնին Որդւոյն անդանօր ի դաշտն Արարատեան՝ տեղի սուրբ, կաթուղիկէ եկեղեցի ժողովող ամենեցուն ինքեանց միաբանութեամբ հաւատոյ ի ներքոյ իւրոյ· Տաճար Ա-

տուածոյ, Տուն աղօթիւց խնդրուածոց ամենայն հաւատացելոց, եւ Աթոռ մեծ Քահանայապետութեան ամենայն Հայոց։ Նաեւ զկաթուղիկոսն էջմիածնի ճանաչեն միմիայն ըստ օրինաց կաթուղիկոս ամենայն Հայոց, Մեծ Քահանայապետ, օրինակ Քրիստոսի եւ պատկեր ճշմարիտ Քահանայապետութեան նորա, Աթոռակալ եւ Փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թադէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, գլուխ Եկեղեցւոյ, Առաջնորդ հաւատոյ, Հայրապետ, Եպիսկոպոսապետ, Հովուապետ եւ Ծայրագոյն Պատրիարգ ընդհանուր Ազգի Հայոց։

Այսպիսի արտօնութեամբ իւրեանց՝ Պատրիարգական Աթոռն էջմիածնի եւ Պատրիարգն Աթոռակալ նորին, վերապատուեալ յամենայն ազգէ Հայոց, յարատեւեն մինչեւ ցայսօր ժամանակի դամն 1527. յորս Պատրիարգունք օրինաւոր յաջորդութեամբք Աթոռակալք Արարատեան Աթոռոյ էջմիածնի շարակարգին ի պատմագիրս եւ ի ժամագիրքս Հայոց 134։

Բայց այսու ամենայնիւ անհանդուրժելի տառապանաց ի վերայ հասելոց Հայաստան աշխարհի եւ Արարատեան գաւառի յետ բարձման հզօր թագաւորութեան Արշակունեաց՝ որոց Աթոռ էր վաղարշապատ քաղաք՝ ուր էր եւ Աթոռն Պատրիարգական էջմիածին, Աթոռակալք նորին, Ընդհանրական կաթուղիկոսունք Հայոց ոչ եւս կարողացեալ կալ անդէն յԱթոռ իւրեանց յաղագս հզօրացեալ աշխարհակործան բռնակալութեանց բարբարոսաց, զտեղի կալնուին ուր եւ հնար լինէր կալ նոցա մասնաւոր ապահովութեամբ. եւ այսպէս քանի կաթուղիկոսք նստան ի Դուին քաղաքի, ոչ հեռի յէջմիածնայ անդէն յԱրարատ. յետ նոցա երեք կաթուղիկոսք յԱղթամար ի վասպուրական գաւառին՝ ուր թագաւորէին Արծրունիք։ Յետ նոցա կաթուղիկոսք ի յԱնի, ուր էր թագաւորութիւն Բագրատունեանց։ Եւ յետ նոցա երեսուն եւ մէկ կաթուղիկոսք ի Կլուխիայ ի Սիս՝ ուր զօրացեալն էր թագաւորութիւն Ռուբենեանց։ Եւ յետ նոցա յէջմիածին գարձեալ մինչեւ ցայսօր ժամանակի կաթուղիկոսք քառասուն եւ մէկ։ Այլ յամենայն ուրեք ամենեքին նոքա որպէս Աթոռակալ Արարատեան Աթոռոյ սրբոյ էջմիածնի, եւ նովին առաւելութեամբ իւրեանց որպէս փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թադէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, եւ կաթուղիկոս եւ Պատրիարգ ամենայն Հայոց։

Իսկ կաթուղիկոսք Աղթամարայ եւ Սսոյ ոչ բնաւ համարեցան կամ համարին այժմ ըստ օրինաց կաթուղիկոսք յաղագս այլազգական բռնութեամբ հեթանոսաց ապօրինաւոր սկզբնաւորութեանցն այնոցիկ հակառակաթոռ նշանակեալ օրինաւոր կաթուղիկոսութեան ամենայն Հայոց։ Քանզի յամի 1113, ի զօրանալ իշխանութեան Ռուբենեանց ի Կլուխիայ ուր է Սիս քաղաքն՝ յորժամ առաջին կաթուղիկոսք անդէն ընտրութեամբ Տեառն Բարսղի վերջին կաթուղիկոսի Անեցոյ՝ եւ հաւանութեամբ բազմութեան եպիսկոպո-

սաց, վարդապետաց եւ իշխանաց Հայոց օծաւ ի քսանամեայ հասակի Գրիգորիոս Պահլաւունի յաղգէ սուրբ Լուսաւորչի՝ գերազանցեալ իմաստութեամբ եւ առաքինութեամբ առաւել քան ըզբազումս ի ծերոց՝ Արքեպիսկոպոսն Աղթամարայ Դաւիթ՝ նախանձեալ ընդայն հաւանեցոյց զՀագարացի մահմետական իշխօղն Աղթամարայ ի կամս իւր, եւ ձեռնտուութեամբ նորա ժողովեալ զՀինգ եպիսկոպոսունս, հաճեցոյց եւ զմիոս նոցա՝ յառաջ բերելով նոցա եւ ժողովրդոց վճռակի իւրոյ պատճառս, թէ աստ յԱղթամար նըստեալ են յառաջագոյն Կաթուղիկոսք՝ որոց գերեզմանք եւս աստ են ահաւասիկ, եւ թէ գտանին աստէն նաեւ Աջ սրբոյ Լուսաւորչին եւ սեղան նորա, եւ քօղն եւ գաւազանն, եւ գօտին մաշկեղէն եւ այլ նշանք սրբոց, եւ թէ աստ ի վաստուրական էր յառաջագոյն Աթոռ Թագաւորութեան Հայոց Արծրունեաց, ըստ որոց արժան է լինել եւ Կաթուղիկոս։ Եւ այսպէս ձեռնադրեալ ի նոցունց՝ նստաւ հակաւակաթոռ անդէն յԱղթամար, ուր եւ հետեւէ այն յաջորդութիւն նորա մինչեւ ցայսօր ընդ պաշտպանութեամբ այնոցիկ Հագարացի իշխանաց, առանց ամենեւին մասնակցութեանց ամենայն նախագրեալ արժանաւորութեանցն Կաթուղիկոսաց էջմիածնի։ Նա իսկ եւ անհաւասարապատիւ ամենայն Արքեպիսկոպոսաց ձեռնադրելոց ի Կաթուղիկոսաց էջմիածնի ունելով ընդ իւր եւ զվիճակ ի միում մասին վաստուրականի ի շրջակայս վանիցն Աղթամարայ։

Նմանն նմին եւ յետ բարձման Թագաւորութեան Ռուբենեանց ի Կիւլիկիոյ յամի 1375, նեղեալ եւ անդանօր յայլազգական բռնութեանց Ամիրային Եգիպտոսի եւ այլոց մահմետականաց Կաթուղիկոսք Հայոց, միաբանեցան բազմութիւնք արեւելեան եւ արեւմտեան Արքեպիսկոպոսաց, Եպիսկոպոսաց, Վարդապետաց եւ իշխանաց Հայոց՝ վերադարձուցանել զԿաթուղիկոսութիւնն անդրէն ի սեպհական Աթոռ Մեծ Հայոց Նայապետութեան ամենայն Հայոց ի Սկաթուղիկէն էջմիածնին, եւ հրաւիրեցին զՏէր Գրիգոր Մուսաբեկեանցն՝ որ էր յայնժամ Կաթուղիկոս ի Կիւլիկիայ՝ թողուլ զՍիս եւ գալ յէջմիածին, այլ նա ոչ յօժարեալ ընդ այն, եկաց անդէն ի Կիւլիկիայ՝ յորժամ հաւանութեամբ եւ հաճութեամբ ամենայն հոգեւորականաց եւ մարմնաւորականաց աղգի Հայոց յամի 1441, ընտրեցին Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց զՏէր Կիրակոս, եւ օծեալ զնա յէջմիածին՝ զնա ընկալան առ հասարակ՝ որպէս քննակիչք մեծին Հայոց՝ այնպէս եւ քննեալքն ի մերձակայ սահմանս Կիւլիկիոյ, եւ յԲուռաղէմ, յԱնտիոքիոյ, ի Կոստանդնուպոլիս, ի Պոնտոս, ի Ղրիմ, ի Պարսս, ի Վիրս եւ յայլ տերութիւնս՝ որք զԱթոռն էջմիածնի միայն ճանաչէին հարազատ տեղի Կաթուղիկոսութեան ամենայն Հայոց։ Այլ Գրիգոր Մուսաբեկեանց կացեալ անդէն ի Կիւլիկիայ վաղճանեցաւ յամի 1447, յորժամ Կարապետ վարդապետ ոմն ի Սսոյ գնեալ առ ամիրային Կիւլիկիոյ որ իշխէր անդէն ընդ իշխանութեամբ Սուլտանին

Եգիպտոսի, եւ խոստացեալ նմա վճարել ամ բուռ ամէ 300 դահեկան, էառ ի նմանէ զիշխանութիւն կաթուղիկոսութեան անդէն ի Սիս, որ եւ ընդ նովին հարկատուութեամբ տեւէ մինչեւ ցայսօր առանց այլ ամենայն արժանաւորութեանց յատկացելոց օրինաւոր կաթուղիկոսութեան ամենայն Հայոց՝ Աթոռակալի սրբոյ Լուսաւորչին սրբոյ կաթուղիկէ Էջմիածնի Արարատեան Աթոռոյ՝ անուանեալ միայն կաթուղիկոս Կիւլիկիոյ։

Երկոքին նոքա՝ կաթուղիկոսն Աղթամարայ եւ կաթուղիկոսն Սսոյ ոչ երբէք համարձակին անուանել զինքեանս Մեծ Քահանայապետ կամ Աթոռակալ եւ Փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թադէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, կամ Գլուխ եկեղեցւոյ, կամ Առաջնորդ հաւատոյ, կամ Հայրապետ, Եպիսկոպոսապետ, Հօտապետ, Հովուապետ եւ Ծայրագոյն Պատրիարգ ամենայն ազգի Հայոց, այլ միայն դանուննն կաթուղիկոսական կրեն մանաւանդաբար, առաջինն անուանեալ՝ կաթուղիկոս Աղթամարայ, եւ երկրորդն կաթուղիկոս տանն Կիւլիկիոյ։ Երկոքին նոքա օրհնեն զմիւռոն, եւ ձեռնադրեն զեպիսկոպոսս, այլ ոչ ուրեք արտաքոյ վիճակի նոցին ընկալեալ լինին ի տիեզերատարած վիճակի ընդհանրական կաթուղիկոսութեան Էջմիածնի մինչեւ ցայսօր՝ ոչ միւռոնն, ոչ եպիսկոպոսունքն, եւ ոչ քահանայք ձեռնադրեալք յեպիսկոպոսայ նոցին, այլ հազիւ ուրեմն յանկիւնս ուրեք ի միջի գտեհկայ ի ժամանակի անանցանելի հարկատուութեանց բազում խլտրութեամբ։ Չեն նոքա երկոքին առաւելապատիւ քան զԱրքեպիսկոպոսունս ձեռնադրեցեալս ի կաթուղիկոսէ Արարատեան Աթոռոյ, եւ ոչ բնաւ դորեն վերձեալ ինքնակամ ի տնօրէնութիւնս ծանր կամ թեթեւ իրողութեանց վերաբերելոց առ եկեղեցի Հայոց՝ առանց նախադատութեանց եւ ընտրութեանց եւ վճռոց կաթուղիկոսին Էջմիածնի՝ որ միայն ճանաչի օրէս յամենայն ազգէ Հայոց՝ նոյնպէս եւ ի նոցունց՝ գլուխ սրբոյ Եկեղեցւոյ Հայոց եւ հրամանատար ամենայն հոգեւորականաց նորին։

Եւ ըստ այսմ ոչ երբէք չէ բաժանեալ ազգն Հայոց յերիս Պատրիարգական նահանգս ըստ օրինաց քրիստոնէութեան իւրեանց, եւ վիճակաւորքն երկոքին յԱղթամար կամ ի Սիս, ոչ երբէք չեն կրեալ մինչեւ ցայսօր զանուն Պատրիարգութեան, այլ միայն զանունն կաթուղիկոս եւ այն արտաքոյ ազգական օրինաց՝ բռնակալութեամբ հեթանոս իշխանաց՝ յաղագս արժանաւորութեանց իրիք իշխանութեան իւրեանց՝ այնմ կոչմանց նոցին կամ շահեկանութեանցն ի նոցունց(*), եւ չեն ունեցեալ իրիք զհաւասարութիւն ընդ Պատրիարգին Արարատեան Աթոռոյ Էջմիածնի։ Այլ հազիւ ուրեմն ըստ այլ անձնական արժանաւորութեանց իրիք իւրեանց ոմանք ի նոցունց զօրեն հաւասարել երբեմն ընդ նախապատիւ Արքեպիսկոպոսաց ձեռնադրելոց ի նմանէ, եւ աւելի եւս կաթուղիկոսն Աղթամարայ՝ որ յոյժ անշուք եւ անյարգ քան զկաթուղիկոսն Սսոյ է՝ որպէս Արքեպիսկոպոս առաւել նուաստագոյն վիճակաւոր։

Եւ ապացոյց այսոցիկ առաքեմ ընդ սմին զգիր կաթուղիկոսին Սսոյ առ սրբազան Գրիգոր Արքեպիսկոպոսն Հայոց Բեսսարաբիոյ՝ յամի 1816, ի սկիզբն Մայիսի։

Բ.

Հայք Տաճկաստանի չեն բաժանեալ երբէք յԱթոռոյ Էջմիածնի մինչեւ ցայսօր, եւ չէ ուրուք լուեալ երբեմն՝ թէ իցեն նոքա միաբանեալք ընդ վիճակաւորաց Սսոյ յառաջ կամ այժմ՝ որով եւ իցէ պատճառանօք, այլ միշտ գոլով նոքա անբաժան յԱթոռոյ Էջմիածնի եւ ի կաթուղիկոսէ նորին, մինչեւ ցամիրեն Ռուսաց Արարատեան աշխարհին Հայոց՝ ուխտաւորք ի Հայոց Տաճկաստանի առանց պակասելոյ եկեալ են յերկրպագութիւն սրբոյ Տաճարին Էջմիածնի, եւ վարդապետք երուսաղէմի, Կոստանդնուպօլսոյ եւ այլ վիճակաց ընկալեալ են զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսութեան ի Սրբազնագոյն Եփրեմ Կաթուղիկոսէ նորին ի մինչեւ 20 ամաց Պատրիարգութեան նորա աւելի քան զ40, ի թուոյ որոց են ներկայ Պատրիարգն երուսաղէմի Գաբրիէլ, եւ Պատրիարգն Պօլսոյ Կարապետ եւ նախորդն նորա Պօղոս, ընդ որս եւ ամենայն վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսունք ի Թուրքաստան, ի Պարսկաստան, ի Ռուսաստան եւ յայլս՝ բայ գինէն եւ յերից այլոց եղելոց յԷջմիածին։ Եւ զմիւռոն սրբարար նա լինքն Եփրեմ Կաթուղիկոսն օրհնեալ անդէն յԷջմիածին ըստ սովորութեան ի ձեռն Արքեպիսկոպոսաց՝ Եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց Պատրիարգական Աթոռոյն յիւրաքանչիւր յերից կամ ի չորս ամն տարածեալ է ի Կոստանդնուպօլիս եւ յամենայն քաղաքս եւ ի գեօղս Տաճկաստանի անխափան մինչեւ ց1825 թիւ։ Նոյնպէս եւ ի Կոստանդնուպօլիս եւ ի Վենետիկ եւ յամենայն տպարանս Հայոց ի գլուխս իւրաքանչիւր գրեանց տպեալ լինի «Եփրեմ Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց»՝ որպէս եւ ի ժամագիրքն տպեալ ի Կոստանդնուպօլիս ի յՕրթագիւղ ի նոյն 1825 ամի, որպէս ի սկիզբն՝ նմանապէս եւ ի վերջն շարակարգեալ դանուանս Կաթուղիկոսաց Հայոց սկսեալ ի սրբազան Առաքելոյն Թադէոսէ եւ ի սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչէ, ի վերջոյ ամենեցուն նոցա տպեալ լինի 138-երորդ Կաթուղիկոս Տէր Եփրեմ. որ կայ այժմ եւ վարէ զիշխանութիւն Կաթուղիկոսութեան։

Եւ թէպէտ ի պատճառս Դաւթի յաջորդին Յովսեփայ չորրորդի եղեւ անհամաձայնութիւն ընդ Հանուր՝ յորժամ ամենայն ազգն Հայոց եղեալքն ընդ ամենայն աշխարհ ի Հայաստան, ի Թուրքաստան, ի Պարսկաստան, ի Ռուսաստան եւ յայլս՝ միաձայնութեամբ ընդ բազմութեան միաբանից Էջմիածնի՝ ոչ յօժարեցան ընկալնուլ զնա որպէս օրինաւոր կաթուղիկոս ամենայն Հայոց եւ Պատրիարգ Արարատեան Աթոռոյ Էջմիածնի, այլ ոչ բնաւ բաժանեցան յԱթոռոյ Էջմիածնի՝ եւ ոչ իւիք ցուցեալ է ոք յամենայն միաբանութեանց Հայոց մինչեւ ցայսօր զնշան միաբանութեան ընդ վիճակաւորսն Սսոյ, բայց զնայն պ զոր-

Յաւորութիւն Հայոց ընդ Յունաց վասն տեղեացն Հայոց ի Յունաստան պատրիարգութեան յովսեփայ ոչ երբէք համարձակեցան նոքա յայտնել զհամաձայնութիւն իւրեանց յաղագս պատրիարգութեան նորա՝ զոր սիրէին առաւել մինչեւ ոչ տէրութիւնն Օսմանցւոց պարտաւորեալ ինքնին ի յառաջադրութեանց Թամարոլ դեսպանին Ռուսաց ի Կոստանդնուպոլիս, գրեաց ըզհրամանն առ Պատրիարգն՝ եւ առ Վեց ոգիս անուանեալ հասարակութիւնն Հայոց ի Կոստանդնուպոլիս՝ խնդրել յանուն նորա զհրովարտակ կաթուղիկոսութեան։ Նոյնպէս եւ վասն պատրիարգութեան Եփրեմի, զոր Ծողովն էջմիածնի հնարեցաւ հրաւիրել ի Ռուսաստանէ հրովարտակօք նորին բարձրութեան Ժառանգի տէրութեան Պարսից Ապպաս Միրզայի՝ առաքելով հրաւիրակ կամ ի Ռուսաստան զՌեթէոս Արքեպիսկոպոս էջմիածնի, հասարակութիւնք Հայոց ի Կոստանդնուպոլիս՝ եւ յորս Պատրիարգ նոցա յաջորդք մխիթանց ցայս վայր՝ որոց եւ երկուք ի նմանէ իսկ ձեռնադրեալք՝ ոչ ինչ իւիք կարողացան վստահանալ երբեմն առ տէրութիւն իւրեանց եւ խնդրել զհրովարտակ նորա յանուն Եփրեմայ՝ երկուցեալք ի չարաչար մատնութեանց դարանակալացն ինքեանց, բայց ունելով դնա մշտնջենապէս ամենայն արժանաւոր վերապատուութեամբ որպէս օրինաւոր կաթուղիկոս եւ Գլուխ սրբոյ Եկեղեցւոյ ամենայն Հայոց, եւ կատարելով զամենայն զիմոխադարձ պարտաւորութիւն հօտի ընդ Հօտապետի ըստ ամենայն վայելչութեանց հաւատոյ Քրիստոնէութեան՝ սպասէին յաջողութեանց ժամանակի՝ կամ ըստ օրինակի յովսեփայ հովանաւորութեանց հզօր տէրութեան Ռուսաց։ Բայց յամի 1825, յորժամ՝ էր ի սուրբ վանսն Հաղբատայ ի սահմանս Ռուսաց ապահովացեալ Եփրեմ Կաթուղիկոս, Հիւսէին խան Սարդարն Երեւանու յետ բազում յուսադրութեանց իւրոց եւ յորդորանաց իբրեւ ոչ կարաց հաւատարմացուցանել զնա եւ վերադարձուցանել յԱխթոռ իւր ի սուրբ էջմիածին, ապա չարաչար ամբաստանութեամբ զնմանէ յօրինեալ զգիր ի գիմաց ամենայն միաբանութեան էջմիածնի եւ Հայոց Երեւանայ ըստ իւր հաճոյս առ հասարակութիւն Հայոց ի Կոստանդնուպոլիս, եւ ստորագրել եւ կնքել նոցա զայն։ Եւ գրել եւ Ապպաս միրզայ Ժառանգին տէրութեան Պարսից առ Ռեյիս Էֆենտին ի Կոստանդնուպոլիս, եւ առ Մինիստրն իւրեանց, որում գրեաց եւ ինքն զամենայն զվերոյհանգամանս ամբաստանութիւնն, իբրեւ զի Եփրեմ Կաթուղիկոսն գոլով ի սրբոյ տէ յարեալ ի Ռուսս, եւ ատեցող եւ թշնամի հաւատոց եւ տէրութեանց Օսմանցւոց եւ Պարսից, գնացեալ ի սահման Ռուսաց վասն գտանելոյ զօգնականութիւն յաղագս պարտուց էջմիածնի, ոչ եւս յօժարի վերադառնալ, եւ հարկաւոր է զի վոխանակ նորա կացուցանեն զայլ ոք Կաթուղիկոս էջմիածնի, յառաջադրելով եւ զոմանս Եպիսկոպոսաց ինքն, իբրեւ զհաւա-

տարին տէրութեանց Թուրքաց եւ Պարսից, եւ առաքեաց դայնոսիկ գրութիւնս ի Կոստանդնուպոլիս ի ձեռն Յովհաննէս անուն Եպիսկոպոսի արհամարհեցեալ ի Սրբազնագոյն Կաթուղիկոսէն Եփրեմայ եւ ի բազմաց՝ որ հաճոյացեալն էր ինքեան յայնժամ, եւ ի ձեռն միոյ ուրումն Մահմետականի վիրաց հաւատարմաց։

Տէրութիւն Օսմանցւոց հարցանիցէր եղեալ առ այնս ի Պատրիարգէն Կոստանդնուպօլսոյ եւ յազգապետաց Հայոց, յառաջադրեաց նոցա առնել դարժանաւորն առ այնպիսի ամբաստանութիւնն զնեփրեմ Կաթուղիկոսէն, յորժամ եւ նոքա առ ապահովացուցանելոյ զինքեանս ի վերահասեալ վտանգէ դրպատութեանցն յԵրեւանու Սարտարէն լուեցուցին յամենայն եկեղեցիս Հայոց ի տէրութեան Օսմանցւոց զյիշատակ անուան Եփրեմ Կաթուղիկոսի ըստ օրինաց։ Այլ վասն ընտրութեան յառաջադրելոյն ի Սարտարէն վոխանակ նոցա Կաթուղիկոս էջմիածնի, ջանացան որքան եւ կարողացան, եւ շնորհօք Աստուծոյ հատանեցուցանել զտէրութիւնն, խափանեցին զայն մինչեւ ցայսօր։ Զարագոյն եւս քան զոյնս՝ ի ժամանել զօրայ Ռուսաց ի Թէվրիզ՝ գրեաց եւ Շահն առ Սուլտանն Օսմանցւոց զդէմս ամբաստանութիւնս յազգէ Հայոց եղելոց ի տէրութեան Պարսից՝ յառաջադրելով նմա առաւել քան զթշնամեաց զգուշանալ ի Հայոց՝ որք գոլով ի տէրութեան Օսմանցւոց առաւել բազմութեամբ, կարեն լինել առաւել վնասակար տէրութեանն Օսմանցւոց՝ քան որքան եղեն վնասակար իւրումն տէրութեան հպատակք իւր։ Եւ ըստ այսոցիկ չարաիւսութեանց սատանեալ ամենայն ազգն Հայոց ի տէրութեան Օսմանցւոց, սպասեն ըստ ժամանակի օգնականութեանց Կաթուղիկոսին ինքեանց ամենաողորմած ձեռնկալութեամբ եւ մարդասիրաբար հովանաւորութեամբ. բարերար անօրինութեամբ իւրք կարօղ եւ հզօր բաւականաձեռն կայսեր ամենայն Ռուսաց ի մասին օրինաւոր ընթացից ազգական կառավարութեանց ըստ վայելչութեանց քրիստոնէութեան Հաւատոյ։ . . . Տաքարախտութեամբ բազմաւ սատանայ ինեղբոյ հովանաւորութեանց իւրումն . . . . . Կաթուղիկոսն եւ իւրքն առաւել քան զնոսա գտանին ի տարօրինակ սատանութեան ընդդէմ յուսոյ եւ ակնկալութեանց մեր եւ ամենայն Հայոց։

Գ.

Ընտրութիւն Կաթուղիկոսին էջմիածնի որպէս յայտ առնեն պատմութիւնք իւրաքանչիւրոց նոցա՝ յաւուրս թագաւորութեանց Հայոց լիներ համաձայնութեամբ Սրբեպիսկոպոսաց երեւելի վիճակաց։ եւ երբեմն եւս յինքեանց միայն ի Կաթուղիկոսաց՝ որոց եւ հետեւէին եւ համաձայնութիւնք թագաւորին Հայոց եւ իշխանաց եւ ժողովրդոց։ յաղագս որոյ մարթ է ընթեռնուլ ի պատմութեան Զամչեանց՝ վասն ընտրութեանց Կաթուղիկոսաց Սրբեպիսկոպոսաց վիճակաւո-

րաց յաղագս բազմաց ի հասարակի ի բազում տեղիս, եւ վասն ընտրութեանց միայն ի Կաթուղիկոսաց Գ, հատ. յերեսն՝ 518, եւ 613։ Իսկ յետ բարձման թագաւորութեան Հայոց՝ միաբանութեամբ Արքեպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց Արարատեան Աթոռոյ եւ այլոց վիճակաւորաց ի Հայաստան՝ ընտրէին եւ կացուցանէին զվկայեալն ի բազմութեանց իւրեանց՝ զոր եւ ընկալնուին իշխանք եւ առհասարակ ամենայն ժողովուրդք Հայոց։ Այլ յորժամ առաւելան բազմութիւնք Հայոց ի Կոստանդնուպոլիս եւ յամենայն սահմանս տէրութեան Օսմանցւոց եւ նուազեցան ի Հայաստան, միաբանութիւնք էջմիածնի եւ Արքեպիսկոպոսաց վիճակաւորաց ի մերձակայս Արարատեան աշխարհի՝ ընտրէին զարժանաւորն, եւ գրէին վասն նորա ի Կոստանդնուպոլիս եւ ընկալեալ զհամաձայնութիւն Հայոց Կոստանդնուպոլսեցւոց, եւ զհրովարտակ Սուլթանին յանուն ընտրեցելումն, այնպէս ապա օծանէին զընտրեալն, եւ երբեմն եւս նախ օծանէին, եւ ապա ծանուցանէին ի Կոստանդնուպոլիս եւ ընկալնուին զհրովարտակ Սուլթանին։ Այլ յամի 1726 յորժամ էր Աթոռն էջմիածնի ընդ իշխանութեամբ տէրութեան Օսմանցւոց՝ Պատրիարգն Կոստանդնուպոլսի Յովհաննէս Կոլոտ կոչեցեալ՝ ի լսելն վասն վաղճանի Աստուածատուր Կաթուղիկոսի, ըստ որում չէր ինքն եպիսկոպոս, և զի ձեռնադրեսցի անդէն ի Կոստանդնուպոլիս, առանց սպասելոյ ընտրութեանց միաբանութեան էջմիածնի՝ ինքն հաւաքեալ առ իւր զեպիսկոպոսունս եւ զվարդապետս զգտանեցեալսն ի Կոստանդնուպոլիս եւ ի մերձակայս նորա, եւս եւ զերեւելիս Հայոց, հաւանութեամբ նոցա ընտրեցին զԿարապետ Արքեպիսկոպոսն Էնկիւրիոյ, եւ հրաւիրեալ զնա ի Կոստանդնուպոլիս՝ օծին զնա յՕրթագիւղ յեկեղեցւոջ սուրբ Աստուածածնի երկոտասան Արքեպիսկոպոսօք Կաթուղիկոս էջմիածնի ի 27 Փետրվարի. յորմէ յետ երից աւուրց եւ ինքն յիշեալ Պատրիարգն օծաւ եպիսկոպոս ի 1 Մարտի։ Եւ այս գտանի միմիայն օրինակ ի միջի ընտրութեանց 134 Կաթուղիկոսաց էջմիածնի, սկսեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն մինչեւ ցեփրեմ Կաթուղիկոս, զոր եւս այնպիսի նորոգինակ ընտրութեամբ ամենայն միաբանութեանց սրբոյ էջմիածնի առանց նախ յայտնելոյ ի Կոստանդնուպոլիս՝ եւ ընկալնելոյ հաւանութեամբ ամենայն ազգին՝ ընկալեալ եղեւ նախ ամենազորմամբ պրաճօպ *) կայսեր Ռուսաց Ալէքսանդրի առաջնոյ, եւ նորին բարձրութեան ժառանգի տէրութեան Պարսից Աբպաս միրզայի։

Գ.

Սիւնհոդոսն էջմիածնի գործակից Կաթուղիկոսի՝ կացուցեալ է յեկեղեցական կանոնաց ի գարուց ժամանակաց՝ որպէս ընդհերցեալ լինին ի կանոնագիրս, եւ անուանիւր ժողով կամ

(*) Գուցէ կամի ասել պրաճոպէ- կամ էրաճոպէ-, հրովարտակաւ։ Ծ. Խմբ.

Սիւնհոդոս ըստ Յունաց կազմեալ լինէր ըստ յաջողելոյ իւրաքանչիւր ժամանակաց։ Ա.յլ յամի 1783 ի յաջորդել Սիմէօն Կաթուղիկոսին Հանգուցելոյ Տեառն Ղուկասու՝ հաստատեալ ստորագրեցին միաբանութեամբ Կաթուղիկոսն եւ ամենայն Արքեպիսկոպոսք էջմիածնի, եւ Պատրիարգն եւ ամենայն հոգեւորականք եւ ժողովրդականք Կոստանդնուպօլսոյ, ղի անգամք այնր ժողովոյ Արքեպիսկոպոսք կամ Եպիսկոպոսք՝ չկային պակաս քան զվեց։

Իսկ Դանիէլ Կաթուղիկոս յորժամ էր կալանաւորեալ ի Մարազայ քաղաքի՝ լինելիր բացատրութեամբ ամենայն կանոնաց նախնեաց վասն այնր ժողովոյ գրեալ ընդ երկայ՝ նախ՝ առաքեալ էր առ Եփրեմ Կաթուղիկոսն՝ յորժամ էր նա Արքեպիսկոպոս ի Ռուսաստան, յանձն արարեալ նմա կարգաւորել զայն ըստ ամենայն հանգամանաց համաձայն կանոնաց այնոցիկ*)։ Ա.յլ իբրեւ այցելութեամբ Աստուծոյ արձակեալ՝ եկն նա յէջմիածին, նա ինքն յամի 1808, կարգագրեաց զայն ժողով լինն Անգամոյ՝ Արքեպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց, ունելով ի խորհրդեան առաւելուլ այլ եւս, ընկալնելով յանդամակցութիւն նորին նաեւ զիոխանորդս Պատրիարգաց Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպօլսոյ եւ բոլոր միաբանութեան ամենայն հոգեւորականաց եւ մարմնաւորականաց ընդհանուր ազգի վասն առաւել ապահովութեան ամենայն ազգական հոգեւոր կառավարութեանց եւ հաստատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ ընդդէմ յաճախեալ թշնամեաց նոցին՝ որք վրդովեն անհանգիստ զեկեղեցի Հայոց ջատագովութեամբ եկեղեցւոյն Հռոմայ։ Ա.յլ վասն վաղվաղճան լինելոյ նորին ամենարժան բազմահոգ Մեծ Քահանայապետութեան՝ եւ վասն անյաջող ընդառաջ ելանելոյ ժամանակաց Եփրեմ Կաթուղիկոսի, թէպէտ եւ յամի 1813 գրեթէ նա զկոնդակ ընդհանրական առ ամենայն ազգն Հայոց, եւ առաքեաց զայն ի Կոստանդնուպօլիս ի ձեռն Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսի Կարբեցւոյ. այլ վասն լինչ լինչ կասկածանաց ընդյառաջ եղելոյ՝ չեղեւ հասուցանել յայնժամ զայն ժողովս էջմիածնի ի նպատակն խորհրդածեալ. այլ վասն ահա եւ եկեղեցի Հայոց առաւել քան զնաւ ի վերփրեալ ալեաց ծովու՝ ալեկոծեալ այժմ. յիւրոց զարանակալաց՝ զտանի յահագնալուր ոստանութեան որպէս ի Կոստանդնուպօլիս, այնպէս եւ ի Պատրիարգական Աթոռն Արարատեան, որոյ՝ թող զհատարակեալ բարձրաձայն ցաւելի լուրսն հրատարակեցեալսն ի կազէթս եւ յայլ եւ այլ գրութիւնս զանազան ազգաց, քաւական եւս զօրեն պատկերացուցանել զմիւ յանդիման օրինակքն գրութեանցն առ հս վասն Աթոռոյ էջմիածնի ի Մայիսէ

(*) Գտանին նշանաւոր և հետաքրս պատասխանիք ըստ այմ խնդրոյ ի սեպհիրս գրութեանց Եփրեմայ Կաթուղիկոսի որ յաւուրց անտի Անաղնորդութեան նորին ի վիճակին Աստրախանայ, որով զգուշացուցանէ ի հաստատին զնոր պալատինս։

Ծ. Խմբ.

8, եւ 29, զոր յառաջագոյն առաքեալ եմ առ ձեզ, եւ վասն Կոստանդնուպօլսոյ օրինակն գրութեան վէրջին սրբոյ Երուսաղէմի ի Կոստանդնուպօլիս Զաքարիա վարդապետի՝ որ գաւանի ընդ այսմ գրեցեալ ի Կիլրոմէ յամի 1830, Ապրիլի 7։

Ե.

Կաթուղիկոսն Էջմիածնի է միշտ նախագահ ի Սիւնհոդոսին այնպէս որպէս գլուխ իւրոց Անդամոց՝ եւ լիակատար իշխանութեամբ յատկացեալ նմին հրամայօղ եւ հաստատօղ ամենայն անօրէնութեանց վերաբերելոց առ եկեղեցի եւ առ հաւատն Քրիստոնէութեան ամենայն Հայոց, եւ առանց Կաթուղիկոսի չկարէ Սիւնհոդոսն սահմանել ինչ, եւ թէ ապացէ՝ չունի զօրութիւն բան նորա յամենայն ժամանակս կենդանութեան նորա առանց նորա. բայց կարէ ըստ պահանջելոյ հարկին վոխանակ իւր նշանակել Կաթուղիկոսն Ախոռակալ ինքեան զարժանաւորն, որ որպէս պատուիրէ Կաթուղիկոսն կարէ անօրինել վասն ամենայն ենթադրելոցն Կաթուղիկոսական իշխանութեան. միայն չկարէ օրհնել զՄիւռոն, եւ չձեռնադրել զեպիսկոպոս։ Ախոռակալք այսպիսիք անուանին եւ Տեղապահք, նաեւ վոխանորդք, զորոց ընթերցեալ լինի ի պատմութեան Զաքէոսի՝ Ա, հատ. երեսն 533, եւ 535, վասն տեղապահութեանց սրբոյն Մեսրովբայ վարդապետի յամի 440, եւ սրբոյն Յովսեփայ քահանայի յամի 441։ Եւ յԲ, հատ. երեսն 302, եւ 943, վասն Տեղապահութեան Վրթանէս վարդապետի յամի 581, եւ Իսայիկ Եպիսկոպոսի յամի 1047։ Այլ եւ յԳ, հատ. երեսն 501, վասն վոխանորդ եւ երկրորդ եւ աթոռակալ Կաթուղիկոսի նշանակեալ լինելոյն Սրբատակէս վարդապետի յամի 1455, ըստ որոց եւ վասն այլոց բազմաց յայլ եւ այլ տեղիս։

Զ.

Նախագահութեան աշխարհական անձին ի կառավարութեան Սիւնհոդոսի՝ քան զՊատրիարգին Էջմիածնի՝ ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ՝ ոչ ուրեք յամենայն պատմութեան Հայոց գտանի օրինակ։

Է.

Ոչ մելիքաց, ոչ վրզպաշեաց, եւ ոչ այլոց իշխանաւորաց գերագունից կամ տոհմագունից քան զնոսա չեն բնաւ տարածեալ ներգործութիւնք յեկեղեցական գործս Հայոց ըստ ազգական իրաւանց իւրեք յատկացելոց նոցին. միայն ի ժողովս ընտրութեանց Կաթուղիկոսի, կամ ի ժողովս եկեղեցական անօրէնութեանց գտանեցեալ են մելիքք, իշղբաշիք, եւ այլ իշխանք եւ երեւելիք ի ժողովրդոց Հայոց ըստ յաջողելոյ ժամանակին, բայց ոչ որպէս դատաւորք Ատենականք քննութեանցն իրաց կամ իրաւունքի, այլ որպէս ունկնդիրք կամ որպէս վկայք եւ մեծաւանդ որպէս պաշտպանք ժողովոյն հոգեւորականաց։ Իսկ ի գրուանս տէրութեանց Օսմանցւոց եւ Պարսից վասն

ամենայն յանձնեցելոցն ինքեանց ի ժողովոյն հոգեւորականաց կամ ի կաթուղիկոսէն, եւ կամ առանց յանձնարարութեանց նոցին ըստ ինքեանց իսկ ինչ վերաբերելոցն հաւատոյ եւ օրինաց հայրենեաց, եւ վասն պաշտպանութեանց եկեղեցւոյ ներգործեալ են բազմօք բաղումք որչափ եւ շնորհն Աստուծոյ յաջողեալ է իւրաքանչիւր ումեք ի նոցանէ։

Ը.

Կաթուղիկոսն էջմիածնի այն ամենայն առաւելութեամբ իւրով, որպէս եւ յառեալ լինի յառաջներագոյ պարբերութեան, համարի միմիայն վճռակատար ընդհանուր ազգի եւ եկեղեցւոյ՝ որպէս եւ յայտ առնեն վերահոչակնուագ նորա, Գլուխ առաքելական եկեղեցւոյ, կաթուղիկոս ընդհանրական, Տայրապետն Պատրիարգ, Հօտապետ, Հովուապետ, եւ այլն. բայց վասն յարատեւելոյ հակաթոռ կաթուղիկոսացն Աղթամարայ եւ Սսոյ ընդ պաշտպանութեամբ իշխանութեանց հեթանոսաց պաշտպանողացն զնոսին, թէպէտ եւ կաթուղիկոսն էջմիածնի ի նոցանէ երկոցունց եւս՝ նաեւ յամենայն Հայոց եկեղոյ ի վճռակի նոցին՝ ճանաչի նոքին առաւելութեամբ իւրով, եւ գոանի վերապատուեալ ըստ ամենայն կոչմանցն իւրոց, այլ նոքա երկոքին օրհնեն զվիւռոն՝ վասն ժողովրդոց վճռակի իւրեանց եւ ձեռնադրեն զեպիսկոպոսունս. կաթուղիկոսն Աղթամարայ միայն վասն վանից իւրեանն կաթուղիկոսարանի՝ չունելով զայլ տեղի վճռակատարի, եւ հակաթուղիկոսն Սսոյ՝ վասն վանից իւրոց, եւ վասն Հալէպոյ, Մարաշու, եւ ամանց մասնաւոր վանօրէից եւ գիւղաքաղաքաց սահմանաւորաց գտանեցելոց ի վճռակի այնմիկ։

Իսկ այլ ամենայն ազգի Հայոց եղելոց յամենայն իշխանութեանց Օսմանցւոց, Պարսից, Ռուսաց, Վերմանացւոց ի Սչուայ եւ Անգլիացւոց՝ ի Հնդկաստան, համարի ամենեցուն Նախաթոռ եւ սրբազան վճռակատար Կաթուղիկոսն էջմիածնի, ըստ որոյ եւ ձեռնադրէ նա զեպիսկոպոսունս վասն ամենեցուն նոցա։ Իսկ ի սերութեան Օսմանցւոց են երեւելիքն՝ 1, Պատրիարգն Երուսաղէմի. 2, Պատրիարգն Կոստանդնուպոլսոյ հանդերձ ամենայն հարկաւորեցելովքն վասն պատրիարգարանաց նոցին. 3, Արքեպիսկոպոսն Զմիւռնիոյ, 4, Արքեպիսկոպոսն Կեսարիոյ. 5, Արքեպիսկոպոսն Պրուսայի. 6, Արքեպիսկոպոսն Իզնիմիդոյ. 7, Արքեպիսկոպոսն Անդրիանուպոլսի. 8, Արքեպիսկոպոսն Թէքիրտաղու. 9, Արքեպիսկոպոսն Պանտրմայի. 10, Արքեպիսկոպոսն Քէօթահիոյ. 11, Արքեպիսկոպոսն Ամասիոյ. 12, Արքեպիսկոպոսն Թօխատոյ. 13, Արքեպիսկոպոսն Նիկիւրիոյ. 14, Արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ. 15, Արքեպիսկոպոսն Ակնայ. 16, Արքեպիսկոպոսն Արապկերու. 17, Արքեպիսկոպոսն Ուրհայու. 18, Արքեպիսկոպոսն Տիարբէքրոյ. 19, Արքեպիսկոպոսն Բարձրահայեաց վանից սուրբ Աստուածածնին եւ վճռակի նորա. 20, Արքեպիսկոպոսն Բաղուայ. 21, Արքեպիսկոպոսն Խարբերդայ. 22, Արքեպիսկոպոսն սրբոյ

Կարապետի վանաց եւ վիճակի նորա ի Մուշ. 23, Արքեպիսկոպոսն Մանազկերտի. 24, Արքեպիսկոպոսն Վանայ. 25 Արքեպիսկոպոսն Երզրումայ. 26, Արքեպիսկոպոսն Կարմիր վանից եւ Ախալցխի եւ Նորին Նահանգաց. 27, Արքեպիսկոպոսն Տրապիզոնի. 28, Արքեպիսկոպոսն Երզնկայի. 29, Արքեպիսկոպոսն Սասնոյ (գուցէ Պաղնոյ). 30, Արքեպիսկոպոսն Ղարսայ, 31, Արքեպիսկոպոսն Իչքիլիսայ կոչեցեալ Սուրբ Յովհաննիսի վանից եւ վիճակի նորա. 32, Արքեպիսկոպոսն Հասանկլայի վանից ու Բասենոյ. 33, Արքեպիսկոպոսն Եգիպտոսի. 34, Արքեպիսկոպոսն Բաղդատու եւ Բասրայի. 25 (35), Արքեպիսկոպոսն Մալաձկերտոյ եւ Վալախիոյ եւ Սչուայու Հայոց, ընդ որս էր եւ Բեսարաբիայ ի լինելն ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց։

Գոանին ի տէրութեան Օսմանցւոց եւ այլք քանիք ի մանուսոր վանս եւ ի վիճակս։

Իսկ եւ ի Պարսկաստան՝ 1, Արքեպիսկոպոսն Արտազ գաւառի՝ ուր է գերեզման առաջին Լուսաւորչի Հայոց Սրբազան Առաքելոյն Թադէոսի՝ եւ վանք առաջին յետ Պատրիարգական Աթոռոյ ամենայն Հայոց Սրբոյ էջմիածնի. 2, Արքեպիսկոպոսն Սալմաստայ՝ ուր է եւ վանք գերեզմանի Սրբազան Առաքելոյն Բարդուղիմէոսի. 3, Արքեպիսկոպոսն Սպահանայ, որ եւ Արքեպիսկոպոսն Հնդկաստանի Հայոց. 4, Արքեպիսկոպոսն Շամքայ՝ ուր է եւ վանք սուրբ Սահակիանոսի։

Նաեւ ի Հայաստան՝ ի Վրաստան եւ կամ ի Ռուսաստան՝ 1, Արքեպիսկոպոսն Սիւնեաց, ուր է գերեզման որբազան Առաքելոյն Ստաքիէի եւ վանք երկրորդ. 2, Արքեպիսկոպոսն Բջնոյ՝ որ է վանք երրորդ. 3, Արքեպիսկոպոսն Հաղբատայ՝ որ է վանք չորրորդ. 4, Արքեպիսկոպոսն Ղարաբաղայ՝ ուր է եւ վանքն Ամարասու, յորում է գերեզման որբոյն Գրիգորի առաջնեւորդ կաթուղիկոսի Աղուանից Թոռւինն սուրբ Լուսաւորչի, այլ եւ վանք Գանձասարայ՝ որոյ աթոռակալք յառաջին ժամանակս առաւել լուսամբք քան զկաթուղիկոսն Աղթամարայ եւ Սոյ՝ անուանեցեալ են կաթուղիկոս Աղուանից՝ ունելով ազգի կուրեանց եւ աշխարհի նաեւ զԹագաւոր յատուկ. 5, Արքեպիսկոպոսութիւնք Պատրիարգական Աթոռոյ էջմիածնի. 6, Արքեպիսկոպոսն Նախիջեւանայ. 7, Արքեպիսկոպոսն Թիֆլիզոյ. 8, Արքեպիսկոպոսն Սանահնոյ վանից եւ վիճակի. 9, Արքեպիսկոպոսն Աստրախանայ. 10, Արքեպիսկոպոսն Նոր-Նախիջեւանայ եւ Բեսարաբիոյ։ Եւ զմիւսոն սրբազարդեն յԱթոռ իւրում ի սուրբ Կաթուղիկէն էջմիածնի օրհնելով ինքն տարածանէ ի վիճակս այս ամենայն նշանակեալ եպիսկոպոսաց ընդ ամենայն տէրութիւնս ի ձեռն Արքեպիսկոպոսաց եւ Վարդապետաց Պատրիարգական Աթոռոյն։

Իսկ իշխանութիւն վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսացն՝ է հաստատել զեկեղեցիս ի հարկաւորեալ քաղաքս եւ ի գեօղս իւրաքանչիւր վիճակի իւրեանց. ձեռնադրել զքահանայս ըստ վկայեալ յարժանաւորութեան իւրեանց. դիտել ի վերայ ամենայն ժողովրդեան եւ յոր-

դորել զնոսա ի պահպանութիւն օրինաց քրիստոնէութեան. խրատել եւ յանգիմանել զօրինագանցսն, եւ ջանալ վայելչացուցանել զեկեղեցիս եւ զժողովուրդս վիճակեցեալս ինքեանց, եւ ի հանգիստն երեւելի պատահմանց վերաբերելոց առ եկեղեցի եւ առ հաւատն հայրենեաց ծանուցանել Կաթուղիկոսին եւ առնել օրպէս եւ նա հրաման տալ ունիցի, Ա՚ն։

Թ.

Հայք բնակեալք ընդ ամենայն տէրութիւնս Օսմանցւոց՝ եւս եւ ընդ ամենայն տեղիս ճանաչեն զԿաթուղիկոսն Էջմիածնի մի միայն Գլուխ Եկեղեցւոյ եւ հաւատոյ՝ ըստ որոյ եւ անուանեն զնա առ հասարակ Հոգեւոր Տէր։

Ժ.

Հայք բնակեալք յԱնատոլիայ ի յՈւռումելիայ, ի Պարսկաստան, ի Հնդկաստան, եւ յայլ տեղիս ամենեքեան առ հասարակ որք ոչ են օտարացեալք ի հայրենի եկեղեցւոյ իւրեանց՝ մի եւ նոյն սարտաւորութեամբ հայրենի հաւատոց իւրեանց պատուեն զիշխանութիւն Պատրիարգին ի վեր քան զիշխանութիւն այլ ամենայն կաթուղիկոսաց եւ պատրիարգաց անուանեցելոց, եւ Արքեպիսկոպոսաց վիճակաւորաց. զանուն Նորա յիշատակեն յամենայն եկեղեցիս յամենայն ժամանակս աղօթից եւ ժամերգութեանց՝ յառաւօտս, յերեկոյի, եւ ի Պատարագի։ Նոյնպէս եւս տպեն զանուն Նորա ի գլուխս ամենայն տպեալ գրեանց։ Զմիւռոն սրբարար ընկալնուն զօրհնեալն նուէր։ Զառաջնորդս եկեղեցւոյ ընկալնուն զեպիսկոպոսունս ձեռնադրեալս ինմանէ կամ զվարդապետս՝ ձեռնադրեալս յեպիսկոպոսաց Նորին. նոյնպէս եւ զքահանայս եւ զսարկաւագունս եւ զամենայն ուխտ եկեղեցւոյ սրբոյ։ Եւ ամենաջերմեռանդ բարեպաշտութեամբ ոչ խնայեն նմա զօգնականութիւն իւրեանց ըստ իւրաքանչիւր կարողութեանց՝ որպէս զրամօք, նոյնպէս եւ ամենայն հնարաւորօքն իւրեանց, եւ ախորժեն յարգել զնա գերագոյն պատուադրութեամբ։ Եւ հաստատութիւն Պատրիարգական Աթոռոյ Արարատեան հանդերձ վերապատուութեամբ Պատրիարգին յետ բարձման թագաւորութեան Հայոց՝ ի ներքոյ իշխանութեանց զանազան տէրութեանց՝ Պարսից, Օսմանցւոց, Էօղբէկաց, Թաթարաց, եւ այլոց բարբարոս իշխանաց ատեցողաց Քրիստոնէութեան հաւատոց, եղեալ է՝ այնպիսի յիշատակեալ ջերմեռանդութեամբ եւ նուիրանօք ամենայն հասարակութեան Հայոց սփռեցելոց յամենայն ծագս տիեզերաց՝ մինչեւ ցայսօր ժամանակի։

ԺԱ.

Մեծատունք Հայոց ի Կոստանդնուպոլիս եւ հատուածառք կամ քահէքք զկապակցութիւն իւրեանց ընդ եկեղեցականաց էջմիածնի, որչափ ունեցեալ են ի սկզբանէ հետէ, նոյնչափ եւ այժմ ունին մի եւ նոյն, կերպիւ ըստ

առաւելութեանց եւ նուաղութեանց այժմանաւորութեանց անձին եւ կոչմանց իւրաքանչիւրոյ. բայց ի սմին միջոցի յետ վախճանումն Շահին Պարսից եւ ժառանգի նորա Աբբաս միրզայի եւ Սարտարին Երեւանայ, այնպիսի կապակցութիւն նոցա լուեալ թագնուցեալ վասն երկիւղի տէրութեան տաճկաց, սպասեն այցելութեանց Առաւծոյ եւ օժանդակութեանց կայսերութեան Ռուսաց մարգասիրութեամբ եւ բարերարութեամբ յոյժ գիւրագոյն եւ ապահով միջոցաւ՝ որպէս ինքեանք համարին իսորհրդականք միաբանութեանց էջմիածնի եւ մեծատանց Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս եւ յամենայն գաւառս եւ ի քաղաքս տէրութեան Օսմանեցւոց։

ԺԲ.

Կաթուղիկոսութիւն էջմիածնի իսկական հաստատուն հիմամբ գտանի վերապատուեալ անդէն ըստ տեղւոյն միայն, համաձայն տեսլեան սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի՝ որպէս տեսանի քարոյայատութեամբ յատաջնումն պարբերութեան. իսկ Ա՛ր սրբոյ Լուսաւորչին չունի բնաւ հարկաւորութիւն ի ժամանակի օծութեան Կաթուղիկոսի, եւ ոչ երբէք ի գործ դնի ի ձեռնադրութեան Կաթուղիկոսի։ Որպէս եւ յայտ է, զի ըստ գրեցելումն ի վերոյ ի Գ պարբերութեան, կարծեցեալ կաթուղիկոս օծաւ ի Կոստանդնուպօլիս՝ ուր ոչ գոյր Ա՛ր սրբոյ Լուսաւորչին։ Բայց ի յինէն Ա՛ր սուրբ Լուսաւորչի յԱթիոճ Կաթուղիկոսութեան սրբոյ էջմիածնի կամ արտաքոյ, ուր զտեղի կալնուլ ունիցի Կաթուղիկոսն, ունի արտաքին առաւելութիւն լինն Կաթուղիկոսին, այլ ոչ էական նմին ի մասին Կաթուղիկոսութեանն։ Որ կախեալ լինի միայն ի միաբանութեանց ամենայն ազգին Հայոց՝ որպէս յայտնի են օրինակքն նախանցեալք՝ վախճանեալք Կաթուղիկոսարանին ըստ պահանջելոյ հարկին ի Դուին, յԱնի, ի յԱղթամար, ի Թաւրիզ, ի Սիս, եւ անդրէն դարձեալ յէջմիածին՝ ուր եւ գտանի մինչեւ ցայսօր։

ԺԳ.

Անհաւատի է ամենեւին եւ չարաչար ղրկարտութիւն համբաւն չարախօսից թէ՝ նուազեալ լոկ յարգութիւն ազգի Հայոց առ հոգեւորականս Հայոց, կամ թէ՝ բազմանալով հոգեւորականաց եղեալ նոցին բեռն ժողովրդոց, եւ կամ թէ ի պաշտօն հոգեւորականութեան մտանեն բազումք՝ որոց գիտութիւնք եւ բարք ոչ համեմատեն արժանաւորութեան առաքինանի նոցին։ Զանգի թէպէտ եւ գտանին ուրեք ուրեք ագէտք եւ ոչ համապատշաճք բարուք հոգեւորականք, բայց յոյժ սակաւք։ որոց տգիտութեանցն պատճառք են պակասութիւնք ուսումնարանաց՝ որոց չէր ընդարձակեալ ի տէրութեան մեծմեծատանց մինչեւ ցայն դար։ եւ վասնզի պարսկին գտանեցելոյ պատճառ են տասիսմունք հարկի միջնորդութեանցն իշխանաւորաց՝ կամ բռնադատութեանց, բռնաւորաց որոց գտանեցեալ

քըն ի վանական աբեղայից՝ Հայրապետական եւ Հօտապետական կարեկցութեամբ հետեւեալ Սրբազնագոյն Եփրեմ Կաթուղիկոսն, ի կողմանց կողմանց յՕսմանեան տէրութեան եւ այլոց համահաւաքեալ յԱթոռ Արարատեան, պահպանէ անդէն ի ներքոյ ակնարկութեանց իւրոց ի քանի ամաց հետէ՝ վանն պաշտպանելոյ զվայելչութիւն ազգին առաջի հեթանոսաց։ Ապա թէ ոչ՝ վանն չափաւորութեան հոգեւորականաց եւ արժանապէս ընտրութեանց արժանաւորաց՝ օրինական է ուխտապահանջութիւնն Սրբազնագոյն Դանիէլ Կաթուղիկոսի յամենայն եպիսկոպոսաց ի ձեռնադրելն՝ փոխադարձ արձանագրութեամբ ուխտին վանն պարտաւորութեանց ձեռնադրեցելոցն՝ զոր ընկալնու ի նոցունց Կաթուղիկոսն, եւ զոր տայ նոցունց ինքն։ Եւ առաւել հաւաստի է թէ՝ յոյժ պակասութիւն է հոգեւորականաց՝ մանաւանդ քահանայից յամենայն ազգի Հայոց յայսմիկ դարու՝ յորում ընդ ամենայն տեղիս առաւել են հետեւողքն ի վիճակաւորաց եւ ի գլխաւորաց ժողովրդոց Հայոց վանն ուսմանց եւ վանն այլ ամենայն ազգային բարեկարգութեանց։

ԺԹ.

Գանգատանք աշխարհականաց զանկարգութենէ տնտեսական մասին հոգեւոր կառավարութեանց Հայոց չէ լսելի եղեալ հասարակութեան Հայոց կամ բազմաց, եւ թէ գտանիցի ոք գանգատաւոր՝ ինքեան յայտնի պատճառանօք, համարի թէ պարտի լինել յոյժ մանաւանդ, կամ անտեղի իմն, ապա թէ ոչ՝ երեւելի եւ ընդհանուր անկարգութիւնք տնտեսական մասին հոգեւոր կառավարութեանց ոչ կարեն մնալ թագուն ի տեսութեանց եւ ի տեղեկութեանց ամենայն հասարակութեանց։ Եւ վասն կառավարութեան եկեղեցական եկամտից չէ ընաւ եղեալ երբեմն կոչէէ ուրեք, եւ աշխարհական անձըն ոչ ուրեք չէ գտանեցեալ մինչեւ ցայսօր կառավարիչ եկամտից անկախ յեպիսկոպոսաց, եւ ոչ յամենայն ազգի Հայոց լուեալ էաք թէ եղեալ իցէ ուրեք բարցումն այնպիսի կոմիդէտից, որպիսի չէ գտանեցեալ յամենայն ազգի Հայոց ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ մինչեւ ցայսօր։

ԻԵ.

Կարծիք անաչառ անձանց զսպաստէ եւ զբարուց այժմեան անդամոց Սինոդի չկայ դեռ եւս վկայեալ իսկութեամբ վասն ամենեցուն ի հասարակի. քանզի ի վճարել պատերազմին Ռուսաց ընդ Պարսից՝ ոչ ինքն Սինոդն էջմիածնի գտանի կարգադրեալ տակաւին ըստ իւրումն կանոնի, եւ ոչ կառավարութիւն նորա ունեցեալ է սկզբնաւորութիւն այնպիսի գործոց վերաբերելոց նմին, որով կարելի իցէ զիորձ առնուլ որպիսութեանց եւ բարուց նոցա։ Վասն զի որպէս եւ գրեցեալ է ի Դ պարբերութեան, զՍինոդն էջմիածնի նոր նորոգեալ յամի 1808 Դանիէլ Կաթուղիկոսն եւ կարգաւորեալ լինն անդամօք,

վախճանեցաւ ինքն յետ քանի ամսոց ի մէջ ըերդին Երեւանու ի ժամանակի պաշարմանն այնորիկ ի զօրաց Ռուսաց, յորժամ հռչակաւոր քաղաքավարութեամբ պաշտպանեալ Սինօզն յայնմ բազմավտանգ ահաւոր դրութեան դինքըն եւ զՊատրիարգական Աթոռն անվտանգ ամենայնիւ՝ կարաց ներգործել աւելի եւս զզարմացուցիչս ամենայն ըզգացողաց, որ ի սաստիկ թշնամութեան անդ Պարսից՝ յորժամ եւ գանուն Ռուսաց առնուլն ի բերան յառաջոյ նոցա ոչ կարէր համարել առանց մահու վըտանգի, հնարեցաւ նա հաւանեցուցանել զԱարտարն Երեւանու եւ զժառանգըն Պարսից տէրութեան Ապպաս միրզայ՝ եւ հրովարտակաւ եւ յարգական նամակաւ հրաւիրանաց երկոցունն նոցա առաքել ի Ռուսաստան հրաւիրակ եփրեմ կաթուղիկոսի զՌեթէոս Արքեպիսկոպոսն անգամ Սինօդին։ Եւ ի վեր եւս քան զայն՝ հիանալի գտաւ ամենայն տեսողաց եւ լսողաց յազգի Հայոց՝ զի յայնպիսի կատաղութեան ժամանակի պատերազմութեանց՝ մինչեւ ցրմտանել եփրեմ կաթուղիկոսի յԱթոռն Արարատեան կարաց հանդիսացուցանել զյիշատակ բազմարդիւն կառավարութեանց իւրոց օրինական կառավարութեամբ, ոյր վասն եւ երկոքին ներգործական անգամք նորա Բարսեղ եւ Ներսէս Արքեպիսկոպոսք արժանացան ընկալնուլ զպարգեւս ի կայսերէ Հանգուցելոյ զթանկագին պնակէ եւ ի ժառանգէ տէրութեան Պարսից զպարգեւս հանդերձ գովասանական հրովարտակաւ։ Այլ երբեւ վաղճանեցան ի միջոցի սակաւ ամաց Բարսեղ Արքեպիսկոպոս եւ այլք յերեւելի անգամոց ժողովոյն, եւ յամի 1814 առաքեցաւ ի Վրաստան Ներսէս Արքեպիսկոպոսն վասն բարեկարգելոյ գային վիճակ, օր ըստ օրէ բռնացաւ յունհետեւ ի վերայ կաթուղիկոսին եւ ժողովոյն էջմիածնի Սարտարն Երեւանու, եւ առաւել եւս Հասան—խան եղբայր Նորա՝ և Նոցին նախարարք, որք տկարացեալ զկառավարութիւնն Պատրիարգական Աթոռոյ եւ նուաճեալ ի ներքոյ ահի երկիւղի իւրեանց, վտանգեցին այնչափ՝ մինչեւ արկանել զԱթոռն ի ներքոյ մեծագումար ծանրատուկոսի պարտուց ի միջոցի եօթն ամաց, յորմէ զարհուրեալ Պատրիարգն եւ հնարս գործեալ ընկալեալ զհրաման Ապպաս միրզայ ժառանգին տէրութեան Պարսից, յամի 1821 յամսեանն Նոյեմբերի էանց ի Ղարաբաղ ի սահման Ռուսաց ընդ ամանց անգամոց ժողովոյն յաղագս որոնելոյ զհնարս անտանելի ծանրաբեռնութեանցն մեծագումար պարտուց՝ որոյ միայն տարեկան տոկոսիք են ըստ անխիղճ շահառութեանց Պարսից հարիւրին 30, կամ 35, եւ աւելի կացուցանէր առաւել քան զեօթանասուն հազար արծաթ րուպլի Պարսից։ Այլ անդ եւս ընդառաջ ելեալ նմա ըստ հակառակն յուսոյն իւրոյ, զոչինչ նպաստ բարի կարաց գտանել վասն ապահովացուցանելոյ զինքն եւ զԱթոռն ի զարհուրելի պարտաւորութեանց անտի։ Ցետ որոյ կոչեալ առ ինքն զՆերսէս Արքեպիսկոպոս ի Թիֆլիզոյ եւ յանձնարարեալ նմա զամենայն գհոգս Պատրիարգական

կառավարութեանց իւրոց, գնաց նըստաւ ինքն ի վանսն Հաղբատայ, յորժամ եւ Ներսէս Արքեպիսկոպոս յաղագս ապահովացուցանելոյ զՊատրիարգն եւ զԱթոռն Էջմիածնի ոչ լինայեալ զամենայն աշխատութիւնն կարեւոր ինքեան զամս իբրեւ եօթն՝ բազում գժուարակրութեամբ իւրով պահպանեաց զԿաթուղիկոսն իւրով արժանաւորութեամբ հանդերձ Արքեպիսկոպոսօք եւ վարդապետօք եւ ամենայն կղերօք եւ պաշտօնէիւք մինչեւ ցտիրել Ռուսաց Պատրիարգական Աթոռոյն, եւ ի գումարաց ծանրատուկոսի պարտուց Էջմիածնի հատոյց աւելի քան հարիւր քսան հազար արծաթի րուպլի Պարսից, յորժամ եւ ի Բաթաղկիոյ քաղաքէ Հնդկաստանի ընկալաւ օգնականութիւն առ այն ի Յովսէփ անուն Ջուղայեցի հարուստ Հայէ՝ երկու հազար ուխտուն ոսկի Չօլանտիոյ նուիրանք ջերմեռանդութեան յամի 1825։

Յայնմ միջոցի ի լինել Պատրիարգին ի վանսն Հաղպատայ անդամք Սինոդին Էջմիածնի՝ որ մնացեալ էին անդէն, վախճանեցան բազումք յերեւելեաց եւ ի գործունէից, յաղագս որոյ ի տիրել Ռուսաց Արարատեան գաւառին յամի 1827, Ներսէս Արքեպիսկոպոս՝ որ անդ էր ընդ զօրաց եւ ունէր զիսկաստար հրաման Պատրիարգին վանս փոխանորդական կառավարութեան՝ կարգեալ էր փոխանակ Սինոդին զհինգ անձինս մինչեւ ի վերադառնալ Կաթուղիկոսին ի Պատրիարգական Աթոռն՝ նորին ընտրութեամբ եւ տնօրէնութեամբ, զի ըստ օրինաց կարգադրեսցի գարձեալ Սինոդն Պատրիարգական կառավարութեան։ Եւ ի վերադառնալ Կաթուղիկոսին Էջմիածին՝ նա եւս սպասելով վերադարձի Ներսէս Արքեպիսկոպոսին ի Բեսարաբիոյ՝ զի գործակցութեամբ նորա ունիցին կարգադրել յինն Անդամոց ընտրելոց, որոց զբաղումն հարկ էր կոչել ի հեռաւորաց յաղագս չունելոյ զարժանաւորս Սինոդական անդամակցութեան անդէն ի Պատրիարգական Աթոռն. եղեւ՝ զի ոչ Ներսէս Արքեպիսկոպոսն վերադարձաւ, եւ ոչ Սինոդն Էջմիածնի կարգադրեցաւ եւ ոչ գործք պատկանեալք Պատրիարգական կամ Սինոդական կառավարութեանց սկզբնաւորեցան մինչեւ ցայսօր։

Եւ վասն գլխաւորաց այժմեան կառավարութեան՝ որք եին Ներսէս Արքեպիսկոպոսն՝ որ յետ Կաթուղիկոսի առաջին էր ի Պատրիարգական կառավարութեան սկսեալ ի 1822 ամէ՝ որպէս պատկեր Կաթուղիկոսի եւ անուանեցեալ էր Ծայրագոյն կառավարիչ հոգեւորական գործոց, եւ Մարտիրոս Արքեպիսկոպոսն առաջնորդ Ջմիւռնիոյ աւելի քան տասն եւ ութ տարի՝ երկոքին եւս վկայեալք ի բարի ընթացութեան, բայց երկրորդն գտանի յոյժ ծերացեալ։ Իսկ առաջինն որպէս ի լինելն յառաջագոյն անդամ՝ Սինոդի սկսեալ ի 1808, մինչեւ ց 1814, եւ որպէս ի լինելն վիճակաւոր ի Վրաստան մինչեւ ց 1820, զամս տասն եւ եօթն, նոյնպէս եւ ի յանձնելն նմա Սրբազնագոյն եփրեմ՝ Կաթուղիկոսի զփոխանորդական կառավարութիւնն Պատրիարգական, սկսեալ ի 1822, մինչեւ ց 1828, ցհե-

*ռանալ նորա յիւրոյ կառավարութեանց, գործք նորա եւ արդիւնք յաւենային գործս գոլով հրապարակական եւ երեւելի՝ ամենեւին ոչ կարօտին բանիւ վկայութեանց այլոց. նա՛ մանաւանդ որպէս ի նոցուց երկուց կայսերական Մեծութեանց գտանին գործք նորա վկայեալք ամենողորմած դրամատիւք եւ վարձատրեալք ասպետական նշանօք, նոյնպէս եւ ի ժառանգէ տէրութեան Պարսից առաւել յոյժ գտանին ջատագովեալ յիւրաքանչիւր ժամանակի՝ հրովարտակօք եւ վարձատրեալ պարգեւօք բազում՝ անգամ ըստ նոցին ողորմութեանց, կամ ականջալուրջ գործոց նորա եւ մանաւանդ բնակեալքն ի Ռուսաստան՝ որք ծանօթք են բազում բարեկարգութեանց նորա եւ ազգաշահ ջանից եւ վաստակոց եւ երեւելի գործոց, միշտ ունեցեալ են եւ ունին վասն նորա զբարի համարումն առաւել յոյժ։»*

Սիս եւ Ա.Ղթամար նախանցեալ ժամանակաց զեղծմանց արդիւնքն՝ եւ ոչ սակաւ դարերէ հետէ սպրդեալ անարժան եւ վտանգաւոր գործոց յիշատակներ կներկայացնեն, գորս բառնալ՝ երբ օրինաւոր եւ խոհեմ ընթացքով ջանք լինի՝ մի բարեպատեհ միջոցում շատ դժուար չէ։ Զայս Ծողումք՝ որ ժամանակն արդիւնաւորէ։

Ցակայն ի նկատի պիտի ունենանք նաեւ երբեմն երբեմն երեւեցած եւ մի միայն անձնական շահուցն ծարաւ եղող այն նուազաթիւ անձինքը՝ որպիսիք ցայսօր եղած են եւ կան մեր մէջ՝ եւ դիշերաջան կլոջնին Սսոյ եւ Ա.Ղթամարայ ապօրինաւոր դրութեանց եւ հակառակաձոռ՝ պիտականուն դոյութեանցն ընդարմակութիւն եւ նշանակութիւն տալ՝ մանաւանդ առաւել կծգնին առաջնոյն համար։

Ապաքէն Ս. Էջմիածին լինելով օրինաւոր եւ հարազատ կեդրոն եւ հայոց Հայրապետութեան առաքելական Գահի բուն եւ նուիրական վայր՝ ձեպէտ երբեմն արտաքին անյաղթելի հանգամանքներէ եւ բռնաբարութիւններէ հարկադրեցաւ տեղափոխիլ եւ Թափառել աստ եւ անդ, եւ ուր պանդխտէր՝ դարձեալ Հայրապետք Ա.Ղոյս՝ իւրեանց Կոնդակաց եւ ստորագրութեանց մէջ անմոռաց կդործածէին վ. ղբշպ.ոփ կամ էջմիածին (կաթուղիկոս էջմիածնի, Պատրիարք վաղարշապատու)՝ անշուշտ կամելով ցուցանել Հայրապետական նուիրական Ա.Ոռոյ կեդրոն եւ վայրը աստ լինել, եւ ահա ի վերջոյ Հայրապետական Ա.Ոռոն Հայաստանեայց այսր ի Ս. Էջմիածին կրկին փոխադրեցաւ եւ վերահաստատուեցաւ, սակայն այժմ ինչ ձեւ եւ ձեւ նպատակ կայ զի ոմանք՝ Ս. Էջմիածնի դէմ պինուած են, եւ Սիսը եւ Ա.Ղթամարը տարօրինակ իմն կերպով պաշտպանել կերազեն, մինչեւ անգամ երբեմն պաղատինէն եւն տգիտաբար արծաթանք հնչեց՝ Եկեղեցւոյ եւ Ա.Ղոյ գլխոյ միութեան դէմ խիզախելով եւ եպիսկոպոսաց նմանցնելով՝ իբր զի Կաթուղիկոս - Հայրապետաց եւ Եպիսկոպոսաց պաշտօն եւ աստիճանքն մի եւ նոյն լինէին, եւ Եկեղեցւոյ գլխոյ միութեան մէջ բազմագլխանի դրութիւն՝ այս ինքն շատ կաթուղիկոսներ ունենալը նախնեաց սահմանադրութեանց եւ Եկեղեցւոյ օրինաց համաձայն լինէին։

Բայց եւ այնպէս հարկ չէր եւ ոչ կվայելէր նոյնպիսեաց եւ նոցին խարդաւանութեանց աւելի կարեւորութիւն տալ՝ եւ բաւական էր ամենայն զգուշութեամբ եւ աչալրջութեամբ վարուիլ եւ գործել նոցա դէմ՝ եթէ նոցա մէջ մի օտար եւ օրաւոր մատ եւ ազդեցութիւն չգտնուէր եւ ի կործանումն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ չներգործէր, որ եւ ոչ սակաւ ժամանակէ ի վեր կայ եւ ամեն կերպով միջոցներ կրնարէ եւ կդործէ, ինչպէս նաեւ երբեմն մի քանի առիթներու մէջ յաջողած է, որոց համար մի քանի ապացոյց կրգտնէ եթէ ուշադիր եւ բանաղէտ ընթերցողն քաջ ի միտ առնու եւ նկատէ վերեւ հրատարակեալ տեղեկագիրը՝ զոր գտած եմք Մայր Ա.Ոռոյս ծեռագրաց մէջ, որ եւ իբր տեղեկագիր գրուած եւ ուղղուած պիտի լինի մի պաշտօնական տեղ 1828—30 Ոուականի միջոցներում *)։

(*) Ցանցելումն մի քանի լրագրաց մէջ այս տեղեկագրէս քաղուած մի քանի պարբերութիւնք տեսնուե-

Ա.րդ ինքնին կզարդուի՝ որ քան զմերայինս օտարն աւելի օգուտ ունենալով եւ քաղել նկրտելով՝ առաւել քան զառաւելն կջանայ Ա.ղթամարայ եւ մանաւանդ Սսոյ պիտակ խնդիրները յուզել եւ բարձրացունել, որով ոչ սակաւ առիթներու եւ պատեհութեանց մէջ էջմիածին ծանր հարուածներ եւ վըտանգներ եւս տեսած է, զորս դժբաղտաբար ամեն մարդ կարող չէ նկատել եւ իմանալ՝ եթէ հմուտ եւ բանդէտ անձինք ի պատեհ ժամանակի անցքերը չըլուսաւորեն եւ բացատրեն ըստ արժանւոյն:

Ա.ռ այժմ այսքանով կբաւականանամք կրկին ազդելով ընթերցողաց ուշադրութեամբ նկատել վերեւ հրատարակեալ տեղեկագիրը, որպէս զի անցեալ եւ ներկայ անցքերէն Մայր Ա.թոռոյս նկատմամբ մի ողջամիտ գաղափար եւ հետատես խորհրդածութիւն կարողանան ամփոփել, Թէպէտ տակաւին բաւական թերութիւնք կան յիշեալ տեղեկագրի մէջ:

Վ. ե. Մ.

# ՊԱՏՄԱԿԱՆ

## ԿԱՆԻ ՄԻ ԽՕՍՔ

## ՓԱԹ ԱԼԻ ՇԱՀԻ ՎԵՐԱՅ

(Շարուն. Ե վերջ.)

Զ. Ջան — Ալի շահի կանանցանուններէն, որոնք պաշտօնէք ծնել են, քայց չեն ել են պաշտօնէքն, և շահին մահուանէ յետոյ պաշտօնէքն կենդանի չեն եղած:

Ը. Խէյր — Նըշտա խանում՝ դուստր Սանկ — Սարցի Ա.բուլ-Թալիբ բէկին, երկու զաւակներ ծնեց, և մեռան:

Ը. Հիւսէյն Մալիք խանում Լ.կզուհի:

Ը. Ջիհան — Ա.ֆրուզ խանում, դուստր Փարավանդ Սէիդ Նազարի. մին որդի ծնել էր՝ մեռաւ:

Ը. Ջաջի — Նաբաթ խանում Խոյրելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

Այս տիկինն նախ շահի հօր եղբայր Յ.ասֆար — կուլի խանի կինն էր, յետոյ ամուսնացաւ Ֆաթ — Ալի շահի հետ, որիցն ծնած զաւակները մեռնելէն յետոյ ինքն շահն ապահարզան տուեց ու Սադր — Ազամ միրզայ Շ.աֆուոյ հետ ամուսնացըեց, և վերջն սրա մեռնելէն յետոյ գընաց Մէքքէ:

Ը. Գիլ — արամ խանում, Վ.րաստանի կողմիցն էր, մին որդի ունէր՝ վախճանուեց:

Ի. Թուրթի խանում Ջայուհի, մի զաւակ ունէր. մեռաւ:

Ի. Խաւիջէ խանում, Խոյրելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

Լ. Յ.ան — բէգում, Կուժեցի, մի զաւակ ունէր, մեռաւ:

Լ. Գիւլ — բախտ խանում, Խամութ Թուրքմաններէն, երեք զաւակներն մեռան:

Թ. Ջաջի խանում, Թալիշ ցեղով, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

Ձ. Գիւլ — անդամ խանում, Խոյրելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

ՁԸ Շ.ահ — փարվար խանում Կարաչօրլու ցեղէն, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

ՁԲ. Սաքինէ խանում, Վ.րաստանի կողմէն, երկու զաւակներ ծնան. մեռան:

ՁԳ. Սալվ — նազ խանում, Թէհրանցի, մի զաւակ ծնեց. մեռաւ:

---

ցան եւ Լուսահոգի Ներսէս կաթուղիկոսի դպրաձոց կվերագրէին, սակայն տեղեկագրիս վերջին պարբերութիւնք ինքնին կուղղեն այդ սխալը, միայն թէ՝ մեք եւս կդժուարանամք ատոյգը խմանալ թէ հիւ գրած է:

Զ՝. Ջ՚հան — Ընկրուզ խանութ, երկու զաւակներ ծնան. մեռան։

Զ՝. . . . . [1]

Զ՚Օ՚. Խաթիճուն Խաջի Մազանդարանցի մի որդի էր ծնել, մեռաւ։

Դ՝. Գիաղ — Ալի ջհի կանանց անուններն՝ որոնք ապրուհնաց կանանոցում պահուհնել չէն ծնած։

Զ՝. Միրզայ Մարեամ, դուստր Ըստաթաթաւցի Մահամմեդ Թաղի բէկին։

Զ՚. Սաքինէ խանութ Թուրքմանուհի։

Զ՚Թ՝. Ճ՚իրին խանութ Խարայելուհի։

Դ՚. Ճ՚իրին խանութ Ջայուհի [2]։

Դ՚Ե՝. Ճ՚ախ — Նաբաթի խանութ, Վրացաստանի կողմէն։

Դ՚Ր՝. Ճ՚ահ — Նաբաթի խանութ, Գեհանջկցի։

Դ՚Գ՝. Ջ՚ան — Ջան խանութ, Իսպահանցի։

Դ՚Դ՝. Ճ՚ահր — բանուտ խանութ, Խարայելուհի։

Դ՚Է՝. Գ՚իւլ — փէրի խանութ, Վրացաստանի կողմէն։

Դ՚Օ՚. Նարգիզ խանութ, Ջայուհի։

Դ՚Է՝. Նարգիզ խանութ, Վրացաստանի կողմէն։

Դ՚Ը՝. Ջ՚ավահէր խանութ, Թուրքմանուհի։

Դ՚Թ՝. Ճ՚ըքուֆէ խանութ, Վրացաստանի կողմէն։

Ա՝. Պոնչէ — ղըհան խանութ, Քօկլան Թուրքմանուհի։

Ա՚Ե՝. Վհարբալայի Մարեամ խանութ, Վրացաստանի կողմէն։

Ա՚Ր՝. Մասումէ խանութ, Խարայելուհի։

Ա՚Գ՝. Նով — բըհար խանութ, Թէհրանի գեղերէն։

Ա՚Դ՝. Գիլ — աֆրուշ խանութ, Քօկլան Թուրքմանուհի։

Ա՚Է՝. Գիլ — Ընկրուզ խանութ, Ջայուհի [1]։

Ա՚Օ՚. Խէյ բուլ Նբսա խանութ, Ջայուհի [2]։

Ա՚Է՝. Ըրզու խանութ, Ճ՚ահսէվանի գեղէն։

Ա՚Ը՝. Մանիժէ խանութ, Ճ՚իրազցի։

Ա՚Թ՝. Ճ՚ահնազ խանութ, Ճ՚ակաֆի գեղէն։

Ա՚Ժ՝. Լ՚ուլի խանութ, Ջայուհի [3]։

Ա՚ԺԸ՝. Ջ՚ան — Ջան խանութ, Իսպահանցի։

Ա՚ԺՐ՝. Նասաման խանութ, Ջայուհի։

Ա՚ԺԳ՝. Օ՚իբա — նազա խանութ, Ջայուհի։

Ա՚ԺԴ՝. Սէիդ — Նբսա խանութ, Քաշանի Սէիդներէն։

Ա՚ԺԷ՝. Ըհու խանութ, Ջայուհի [4]։

Ա՚ԺՕ՚. Մահի խանութ, Խարայելուհի։

Ա՚ԺԸ՝. Նազ — Ը՚ֆէրին խանութ, Ճ՚իրազէն։

---

(1) Կաջարի պատմութեան մէջն էս համարն կամ մոռացմամբ կամ գիտութեամբ զանց է արած։

(2) Երևանի գեղերէն. իր հեզ բնութեան համար էնպէս կոչեցաւ։

(1) Երևեզի ճարտարարան էր։

(2) Շատ ողորմած և աղքատասէր էր։

(3) Ծաղրածու էր և զուարճախօս, վանորոյ էնպէս կոչեցաւ։

(4) Երևեզի պերճախօս և ճարտարարան և հիշատակութ, ուստի Ահու այս ինքն աղաւնի անուանեցաւ։

Ա՛ԺԼ. Հ֊իրին խանում, Խսպահանցի էր հայրն։

Ա՛ԺԹ. Նուբ — Մուլթան խանում, Թուրքմանուհի։

Ա՛Ի. Գիւլաթի խանում, Օվենդ ցեղէն։

Ա՛ԻԱ. Հ֊ահ — փեսէնդ խանում, Խանենցի Բամազան բէկի դուստրն։

Ա՛ԻԲ. Ջահան խանում, Ռաջաման ցեղէն։

Ա՛ԻԳ. Նազիք — Ռադան խանում, Կարաբաղէն։

Ա՛ԻԴ. Մուրվարիդ խանում, Ռուզ — Ջլու ցեղէն։

Ա՛ԻԵ. Թուրքի խանում, Վեարխան — Օվենդ ցեղէն։

Ա՛ԻՁ. Վռուշըք խանում, Խոյայեցի։

Ա՛ԻԷ. Վռուշըք խանում, Հ֊իրապցի։

Ա՛ԻԸ. Հ֊ահ—Սանամ խանում, Ռուզ — Ջլու ցեղէն։

Ա՛ԻԹ. Գիւլ — Սարա խանում, Էյուհի։

Ա՛Լ. Ռէգում խանում, Հայրն էր Վ֊արամինցի։

Ա՛ԼԱ. Մարալ խանում, Թուրքմենուհի։

Ա՛ԼԲ. Հ֊ահր — բանում խանում, Մազանդարանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԼԳ. Նըսան խանում, Ըրաք Ծընողներէ։

Ա՛ԼԴ. Փէրի — զատ խանում, Կազվենցի Ծնողներէ։

Ա՛ԼԵ. Հ֊իրին խանում, Խսպահանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԼԶ. Վիւն—Ջուշի, Խսպահանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԼԷ. Սարա — խանում, Դամղանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԼԸ. Մալիք — Ջհան խանում, Էյուհի [1]։

Ա՛ԼԹ. Խուրդ է խանում, քոյր Թահրանցի Ըբուլ — Պասում խանի։

Ա՛Խ. Հ֊իմշադ խանում, Խումրթ Թուրքման Ծնողներէ։

Ա՛ԽԱ. Ակնէմ — բար խանում, Օսմանցի ժողովուրդներէն։

Ա՛ԽԲ. Օվէյնաբ խանում, Ծնողներն Մազանդարանցի էին։

Ա՛ԽԳ. Մարեամ — քեաքլիք խանում; Էյուհի [2]։

Ա՛ԽԴ. Հ֊արաֆ խանում, Խամանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԽԵ. Խանում — Ջան խանում, Մազանդարանցի Ծնողներէ։

Ա՛ԽԶ. Հ֊ահվերդի խանում, դուստր վարպետ (ուստայ) Թառ ածող Մահամմեդ Կղի։

Ա՛ԽԷ. Օվէյնաբ խանում, Էյուհի [3]։

Ա՛ԽԸ. Նաբաթի խանում, Կազվենցի Ծնողներէ։

Ա՛ԽԹ. Գախր Ջհան խանում, դուստր Վռաշանցի ազայ Մահամմեդ Ջաֆարի։

Ա՛Ծ. Նաբաթի խանում, դուստր Մազանդարանցի Վեարբալայի Մամադի։

---

(1) Խսպահանցի, Սոլթարենց սերունդէն։

(2) Նախիջևանի մօտ Աստապատ գիւղէն, պատատի մէջին աղաջին պարոյն էր սա։

(3) Ծոց քաղաքի մէջէն, Սուրխանի դուստրն, երևելի նուագածուհի։

Ա՛ՆԻ. Նիազ — խանում, Հայուհի [1]։

Ա՛ՆՐ. Հիլին խանում, Խոպահանցի Ծնողներէ։

Ա՛ՆԳ. Գևօհէր — խանում, Գևորանցի Ծնողներէ։

Ա՛ՆԴ. Ջէյնաբ — բոջի խանում, Մազանպարանցի Ծնողներէ։

Ա՛ՆԶ. Նարգիզ — բոջի խանում, Հայուհի [2])։

Ա՛ՆՕ. Խադիջէ խանում, Խորայեցուհի։

Ա՛ՆՉ. Թարա խաթուն, Խոպահանցի Ծնողներէ։

Ա՛ՆԸ. Ասքինէ խանում, Թուրքմանուհի։

ԳԱԼՈՒՍՏ ՇԻՐՄԱԶԱՆԵԱՆ։

(1) Նախիջևանցի, երևելի էր իւր մարդավարութեամբն ու ճարտար լեզուովն պարոհներէն բարբառումն։

(2) Օսմանեան կողմերէն բերած գերի, երևելի էր իւր տաճկերէն խօսակցութեան մէջն։ Հատ անգամ Շահը կը հրամայէր սրան առածներ, պատմութիւններ, առասպելներ պատմել, մինչև իւր քունը տանելը։ Բայց ի էս ձիրքերէն, էր և գեղեցիկ տեսլեամբ։ Նրա ծամերն այնքան երկար էին, որ թզաչափ գետնի վերայ կը սփռուէր՝ երբ կը շրջէր։

# ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

## ՀԱՅՆ

Լուսին, որ Հայոց դաշտեր շրջում ես՝
Երանի՜ թէ մեզ տեսածդ դաս պատմես,
Թէ ինչ վիճակում է Հայ ազգութիւն,
Թէ ունի՞ նախկին ուժն և զօրութիւն։
Ակըսիր պատմել աննախանձաբար
Ինչ որ գործվում է արդար անարդար.
Պատմի՛ր ով լուսին՝ պէտք չէ շտապել,
Մեր Հայրենեաց լուր կամինք մենք լսել։
Դուն արծաթափայլ լուսին լի լուսով՝
Տրտմութեան վերայ այլ կնճիռ թողլով
Ակսաւ պատմել մի ըստ միոջէ
Ինչ անցք անցել են և դեռ անցնումէ։
—Օհէպետ և իւրեան դաշտեր ամայի
Հայն գործումէ առանց մի ահի,

Ազգերի միջից արդէն դուրս գալով
Նաճուկ իւր արան խրճում խնդալով։
Թէպէտ և նենգ Յոյնն... նենգում է Հային
Ազգութիւն նորա քանդել ղեռվին,
Ուրախանում է մըտքով յար խաբուած
Երբ որ տեսնում է սիրով յինքն յարած։
Թէպէտ կաթոլիկ և բողոքական
Քարոզիչները ինչպէս չար դաշան՝
Գրիզորի Հօից խլելով գառներ
Ա՛ւ, պատճառում են շատ ու շատ վշտեր,
Բայց և խայտառակ նոցա գործքերը
Եւ պառակտման բոլոր ջանքերը՝
Այժմ խիստ թոյլ են՝ չունին զօրութիւն,
Հ՚ուտով կվերնան, քանզի չունին բոյն։
Երբ որ դիտութիւն նաեւց դատաստան,
Ազգայ իրաւունք երեան եկան,
Հայոց ազգութիւն ձեռքին մի մատեան
Գնաց դատաստան անմահ դիտութեան։
Այս այն մատեան էր ուր որ հնութիւն
Հայոց ազգութեան դրուած էր համբուն,
Խորհնեան վարժ ձեռք գրիչք պատմութեանց
Եւանդ Հայ ազգից թողին աշխարհաց։
Վննեցաւ այս գիրք, ուր որ վեշտ ցաւեր
Հայոց ազգութեան թողին պատմիչներ,
Ուր որ Նղեկէ քաղցրաբան գրչով
Ողբում էր Վ՚արդան իւրեան քաջերով,
Եւ Ընդհանրական Պատմութեան թերթեր
Յոյց տուին նոյնպէս բիւր տառապանքներ,
Խայտառակուեցան Ինկվիզիցիանեք *)
Եւ հզեռական Ընթօդաֆէնեք **)։
Գիտութիւն յաղթեց երբ որ յաջողեց
Ընօրէն մարդոց չափ սահման դրեց,

(*) Հռովմէադաւան հոգևորականների կրօնական քննութիւնքն կամ կաթոլիկաց հաւատաքննութեան ատեանք։

(**) Այն բոլոր միջոցները որ գործ էին դնում Պապական հոգևորականները կասկածելի մարդոց դէպ ի ուղղութիւն կամ մահու խարոյկ դարձնել՝ կոչվում է աֆտօ-դա-ֆէ։

Ընկրկեալ ձեռքը հզօր արեան մէջ,
Պաղցրութեամբ լուծել ամեն կապ ու վէմ:
Ո՛չ ձեռց համակամ գիտութեան ատեան
Յարգել և սիրել մարդուն բանական,
Նա ազատութեան կամքի և խղճի
Ոչ ոք յանդգնի դնել չափ սահման:
Էհացաւ երկիր դէպ ի այս վըճիռ,
Գիտութիւն, գոչեց, դու մեղ կեանք բերիր,
Երդ թագաւորէ դու մեր սրտերին,
Դու կեանք և փրկիչ մարդկութեան սնոյն:
Երբ թագաւորեց գիտութիւն հզօր՝
Ամեն աղգ ջանաց յառաջկել նոյն օր,
Ընդարաբարութիւնն ձգնաժամ հասաւ,
Պանդի իրաւունք երևան եկաւ:
Էայ աղգութիւն ևս գիտութեան շնորհով՝
Գիտուն աշխարհաց անխոնջ ջանքերով՝
Ճ՛նչում է արդ օդ ազատ և ուրախ,
Չկան շատ տեղում ոչ ախ և ոչ վախ:
Բայց ուր Էայորդին երբեմն տարագիր
Տանում է ղրկանք և վիշտ սաստկագին,
Չէ թագաւորել այնտեղ գիտութիւն
Չունի անդ արժէք մարդն ու աղգութիւն:—

Էապա Էայ աղգ՝ դու որ կամիս գիտել
Պո աղգի վիճակ, կուզես կարեկցել,
Գիտութեան դրօշն տակը դու մոխր,
Ընդհատեղ անվերջ կեանք քեզ համար գոյր:
Իսկ երթէ հեռու դու գիտութիւնից
Կուզես լեռ ճիալ և մարդկութիւնից,
Ներկայ վիճակիցդ լինէ օգուտ է քեզ,
Էրը այդպես հարցով աշխատ կառնես մեզ:

ՆՆՈՎՔ ՍԱՐԿԱՒԱԳ ՄՈՎՍԻՍՆԱՆ.

## ԺԱՄԱՆԱԿ.

(Մաքլճանէն.)

Մարդկանց մէջ թագաւորող ամենատեսակ անկարգութեանց պըրկիր՝ ժամանակի անիրաւ գործադրութիւնէն է։

Ոմանք իւրեանց բոլոր կեանքը կանցընեն անյայտութեան ու ծուլութեան մէջ անօգուտ լինելով հայրենեաց, իրենց քաղաքակից եղբարց եւ անձանց, իսկ այլք մարդկային գործոց ու զբաղմանց մէջ։ Մարդիկ ալ կան, որ կարծես թէ այս աշխարհ եկած են միայն անարժան հանգիստ մը վայելելու համար եւ զուարճութեանց բազմակերպութեամբ ազատուելու այն ձանձրութենէն, որ ամենուրեք հետամուտ է նոցա եաեւէն՝ այնչափ առաւել՝ որչափ իրմէն նոքա կխուսափեսեն։ ուրիշներն ալ կապրին այս կենաց հոգացողութեանց մէջ անդուլ եւ անդադար յուզմունքներ որոնելու համար, որոնք զիրենք իրենցմէ կյափշտակեն։ Ժամանակը կարծես թէ հասարակաց թշնամի է, որոյ դէմ՝ ամենայն մարդիկ հաւանած են գաւազիր լինելու՝ եւ մարդկային կեանքը թըշուառ ջանք մի է ժամանակի ճնշողութենէն ազատուելու համար։

Անվենէն երջանիկ մարդիկ անոնք են՝ որք աւելի յաջողութեամբ չեն զգար անոր երկարութեան ծանրութիւնը. իսկ սնոտի զուարճութեանց կամ՝ ճըշմարիտ զբաղմանց մէջ իրենց գոյած գլխաւոր ախորժը յայնմ է, որ անոնք մեր օրերուն ու վայրկեաններուն երկարութիւնը կկարճեն եւ առանց մեր իմանալուն՝ կզատեն զմեզ ժամանակի տեւողութենէ։

Ո՞ւր են մեր առաջին տարիները, կամ մեր յիշողութեան մէջ ի՞նչ իրական բան թողած են անոնք։ Ոչ ապաքէն իրրեւ երազ գիշերոյ բաներ են, որով կերազեմք թէ այն ամաց մէջ ապրեցանք մեք։

Մեր ծնած օրէն մինչեւ ցարդ անցած միջոցը ուրիշ՝ բան չէ՝ բայց եթէ արագաստհ ստուեր մը, որոյ անցնիլը հազիւ հաղ նշմարել կարողացած ենք։ Եթէ մեք նոյն իսկ աշխարհի հետ ի միասին սկսած լինէինք ծերել, դարձեալ անցեալը աւելի երկար ու հաւասար մեղ պիտի չթուէր. վասն զի մենէ յառաջագոյն հոլոված դարերը մեր աչքին սոսկ վազանցիկ վայրկենի մը պէս պիտի պատկերանային։

Աշխարհիս վերայ երեւցած ու անցած բոլոր ազգերը, թագաւորութեանց եւ կայսերութեանց յեղափոխութիւնները, մեր պատմութեան թերթերը զարդարող մեծահռչակ անցքերը մի եւ նոյն տեսարանի այլ եւ այլ պատկերները պիտի կազմէին, զոր օր մը հուսկ ուրեմն վերջացած պիտի տեսնէինք։

Մոքերնիս բերենք միայն յաղթութիւնները, տեղերու առումը, վառաւոր անցքերը, հոյակապ բազմաշուք գործքերը եւ դէպքերը մեր վերջին թագաւորութեան, որոնց մեք անձամբ ժամանակակից եւ ի մէնջ շատերը ականատես եւս եղած են, որոնք մեր տարեգրութեանց մէջ արձանագրուելով՝ պիտի անցնին մինչեւ մեր վերջին թուականքը. ո՞չ ապաքէն անոնք արգէն իսկ

երաշ են մեզ համար, անհետացած վայել մը, որ օրըստ օրէ ջնջուելու վերայ է մեր մտքերէն։

Ժամանակը՝ այդ մեզ յանձնուած մեծագին գանձը՝ իբրեւ բեռն կծանրանայ մեր վերայ եւ կտաղտկացընէ զմեզ։ Իբրեւ ծայրագոյն թշուառութենէ մը կը վախնամք՝ որ մեր ձեռքէն ընդ միշտ զայն չյափշտակեն. իսկ անոր ձանձրոյթն ու երկարութիւնը տանելու մտատանջութիւնը մեզ համար նոյնչափ եւ հաւասարազօր թշուառութիւն մի է։

Եւ թէպէտ ցանկալի է մեզ գանձի նման զայն ընդգրկել յաւիտեան, սակայն անկարող եմք զայն մեր ձեռաց մէջ պահելու. մեր բովանդակ կեանքը զայն կորուսանելու միայն յարատեւակ արուեստ մ՚ է, եւ չնայելով մեր տըքնութեանց, զոր կընեմք զայն անցընելու համար, այնու ամենայնիւ միշտ բաւական ժամանակ կմնայ՝ զոր չգիտեմք ինչ բանի գործադրել։

Մենէ հեռաւոր տարիները երկար կերեւին. իսկ հասածներուս պէս կանչպատանան, մէկ ակնթարթի մէջ խոյս կուտան, մեր գլուխը շարժած չշարժած՝ կարծես կախարդական զօրութեամբ մը կհասնինք այն օրհասական կէտին, որ պահ մի յառաջ այդքան հեռի կերեւէր եւ իբրու թէ մեզ բնաւ պիտի չժամաներ։

Դիտենք աշխարհս այնպէս, ինչպէս որ տեսած եմք զայն մեր անցեալ ամաց մէջ եւ ինչպէս որ այժմ իսկ կտեսնեմք։

Ի՞նչ կնշմարեմք։

Մեր առաջուան տարիներու մէջ տեսած արքունեաց՝ նորը չաջորդեր է, թատրոնական բեմի վերայ նորանոր անձինք հանդէս եկած են եւ մեծամեծ գերերը նոր դերասանից ձեռքով կկատարուին։ Նորանոր դէպքեր եւ հնարագիտութիւններ միմեանց կյաջորդեն, առաքինութեան եւ կրից ասպարիզի վերայ նորանոր ախոյեաններ հետզհետէ առարկայ կլինին գովեստից, հեգնութեանց եւ հասարակաց դատաքննութեան։

Առանց մեր խմանալուն անզգալի կերպով նոր աշխարհ ձեւացած է առաջնոյն աւերակաց վերայ։

Մեր ժամանակին ամեն բանէ նուազ չարգուիւն կընծայենք մեք։ Մեր պարտքերը պահած եմք բարեկամայ համար, բարեգործութիւնը մեր սահեռուն, ստացուածքը մերձաւորաց եւ մեր զաւակաց, վարքն ու շնորհը մեր անձանց համար, գովեստը մեզ արժանաւոր երեւոյթ անձանց համար. իսկ մեր ժամանակը կբաշխեմք ամենուն, կամ լաւ եւս ասել մարդոց առջեւ զայն կպարզեմք, եւ ոչ որ այդ բեռը մեր վրայէն իջեցընէ՝ մեզ ախորժալի բան ըրած կհամարուի։

Այո՛, բեռ մի է ժամանակը, զոր կրկրեմք աշխարհի մէջ որոնելով յաւէտ մէկը՝ որ զմեզ ընդ այն միկտաբէ եւնա է գլխովին մեր նեղութիւնն ու ձանձրոյթը, մեր կենաց ծանրագոյն բեռը։

Այսենայն ինչ մեր հետ եւ մեզի նման կանցնի կսահի, անըմբռնելի արագութիւն մի ամեն բան կքարշէ կտանի. յաւիտենականութեան անդունդը։ Երբէք մեր նախնիքը անոր ճանապարհը մեր առջեւ հորդեցին, վազիւ մեք կհար-

թեմք զայն մեր յետագային համար։ Կեանքը կնորոգուի, կենդանիք եւ մեռեալք ղերար կիսոխանակեն եւ շարունակ իրարու կյաջորդեն։

Այս աշխարհի վերայ կայուն եւ հաստատուն բան մի չկայ. ամենայն բան կը փոխուի, ամենայն ինչ կմաշի, ամենայն բան կզնջանի։

ՀԱՅԿՈՐԴԻ.

# ԱԶԳԱՅԻՆ

## ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Յառաջակայ Սեպտեմբեր ամսոյ վերջերում՝ Վեհ. Հայրապետ Աղգիս ի Բիւրականեան ամառանոցէն պիտի վերադառնայ այսր ի Ս. Էջմիածին։

## ԳԱԲՐԻԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Մայր Աթոռոյս Ս. Գէորգեան ձեմարանի վերատեսուչ եւ վրատան - Իմէրէթի վիճակին Թեմակալ - Առաջնորդ Գերապատիւ Տ. Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոս՝ կարճ միջոցում վիճակին մի քանի կողմանց այցելելէ զկնի՝ ի Տփխիսէ վերադառնալով՝ ի 22-ն ամսոյս ընդ երեկս հասաւ ի Ս. Էջմիածին, եւ սկըսաւ ձեմարանի - Դպրանոցական մասին աշակերտաց լրացուցիչ քննութիւնքը կատարել, եւ բացի յայլոց՝ նաեւ յառաջակայ ուսումնական շրջանի համար կարեւոր պատրաստութիւնքը հոգալ, նոր աշակերտներ ընդունել եւ այլն, որոց մանրամասնութիւնքը՝ եթէ ծանր զբաղմունքը ներեն՝ գուցէ կյաջողիմք յառաջակայ Սեպտեմբերեան ամսատետրակի մէջ ամփոփել՝ ինչպէս կանխաւ եւս խոստացուած է ամսագրոյս միջոցաւ։

## ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Ի ԴԱՔԱ.

Աստղահանայ եւ Հնդկաստանի վիճակին Հայոց Թեմակալ Առաջնորդ եւ Ծայրագոյն Նուիրակ Գեր. Տ. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս Պերմանեանտանէն վերադառնալով՝ ի Դաքա բնակեալ Հայոց այցելութեան գնացած էր, ուր սիրալիր ընդունելութիւն եւ համակրութիւն վայելելով մեր սիրելի եղբայրներէն, եւ ըստ հոգեւորին մխիթարելով զնոսա, միանգամայն մի քանի այլ կարեւոր խնամքները տնօրինելով՝ ի $^{15}/_{27}$ Մայիսի վերադարձած է ի Կալկաթա։

Վեհ. Հայրապետի Կոնդակը ի $^{25}/_{7}$ Մայիսի Դաքայի Հայոց Եկեղեցում ժողովանաւոր հանդիսիւ կարդացուելով՝ (զոր եւ Գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս բացատրելով՝ եւս կարեւոր խրատներով սիրաշահելով՝) ժողովուրդն կարի շատ գոհ եղած եւ մխիթարուած է։

Ի Դաքա բնակեալ Հայոց վոքրիկ՝ բայց բարեպաշտ եւ եկեղեցասէր Հօտն Ս. Յարութիւն անուամբ մի եկեղեցի ունի՝

որ ի 1781 թուականին կառուցեալ է, ունի մի քահանայ, եւ 23 տուն է կըաղկանան (60 անձինք արական սեռէ եւ 37 իգական սեռէ - ամենն 97 հոգիք ):
Սոքա ամենքը եւս յայրոդակ առեւտուրով եւ գործով զբաղուած են, եւ գրեթէ ամեն արուեստի մէջ բաժին եւ կարողութիւն ունին: -Դպրոց չունին, որոյ համար կարգ ադրութիւն եղած է, բայց ոմանց հարքն եւ ոմանց մարքն մեծ խնամքով Հայերէն լեզուն եւ ընթերցանութիւնը եւ այլն կաւանդեն եւ կուսուցանեն իւրեանց որդւոց, եւ ըստ բաւականին բարենախանձ են եղած՝ ինչպէս մեր թղթակիցն կհաղորդէ: — Իսկ հանրական դաստիարակութիւնը Անգղիացւոց վարժարաններում կստանան եղել:

Երբ ծովային ճանապարհորդութիւնն բարեհաճն եղանակներով կներէ, Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսն պիտի այցելէ ի Բթաւիա՝ տեղւոյն մեր սիրելի եղբարքը եւս միխիթարելոյ համար՝ ինչպէս նաեւ հեռվհետէ ուրիշ տեղեր եւս պիտի երթայ, որոց համար եւս ի ժամանակին կարեւոր տեղեկութիւնքը պիտի տամք ամնագրոյս միջոցաւ:

Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի ի Հնդկաստան կատարած այցելութիւնքն՝ Աստղահանայ վիճակին եւ գպրոցայ համար եւս ոչ սակաւ բարեպատեհ միջոցներ եւ յոյսեր պիտի ընծայեն՝ որոց հաւատարիմ նշանքն տակաւ ծագած են արդէն երեւիլ:

Թէեւ Նորին Գերապատուութիւնն բաւական զբաղմունք եւ ծանր գործեր ունի ի Հնդկաստան, բայց կյուսամք որ իւր ընձեռի ժուժկալանութեամբ եւ յաջողակութեամբն շուտով պիտի յաջողակութեամբն շուտով պիտի յաջողակ աւարտել եւ վերադառնալ յԱստղահան՝ չնայելով որ՝ Հնդկաստանի մեր սիրելի եղբարք եւս չկամին թողուլ իւրեանց սիրելի Առաջնորդը՝ որ շուտով վերադառնայ, որոյ համար անհրաժեշտ խոտելիք ունիմք ի բարեպատեհ ժամանակի՝ մի քանի դաւառականներուն եւս կարեւոր խրատներ ուղղելով եւ կրկին ի զգուշութիւն հրաւիրելով:

## ՀԱՁԻ

### ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԱՂՔԱՏԱՆՈՑԻՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Մոսկվայի Հայոց Գասպարեան Աղքատանոցի Խորհրդարանն՝ ըստ տուելոյ կանխի՝ նոյն հաստատութեան 1875 ամի եղեւմտից հաշիւը թէ ընդարձակ հաշուեկշռով եւ թէ ի յայտարարութեանն համառօտ բովանդակութեամբ եւ բացատրութեամբ ամփոփելով՝ նէ՛ կայացոյց վեհ. Հայրապետի Աղգիս եւ մեք յայտարարութենէն հետեւեալները քաղելով՝ արժան կհամարիմք հաղորդել ի գիտութիւն մերաղնէից:

Ա.—Ցամին 1875 ընակչին Աղքատանոցի անձինք էին՝ որք ստանային ղկիսուկ տնունդ՝ պրիք՝ Թուշմալեանց, Փիրատեանց, Պապաեանի, Նալբեան, Կուկուճանեանց, Կուպիկեան և Առաքելեան: Ի տոցանէ Պապաեանն արձակեցաւ ստանալով ըստ տահմանադրութեան խորհրդարանիս ամնական գուման բուրլիս: Իսկ ի տեղի նորա ընկալաւ եղե պրին Սահարեան:

Բաց յայտնիկ Աղքատանոցն մատակարարէր զամենայն թոշակս կարի չքաւորաց ոմանց կանանց եօթանեցունց Սահարպէկեան, Սախարեան, Տէր Մովսէսեան, Պապուբեան, Ալամխանեանց և Պապանեան. և առն միում Մուրատեանց անուանելոյ։

Ուսումնական օժանդակութիւն տուաւ երից անձանց, այն է՝ ուսանողի Կայսերական Համալսարանին Մոսկվայի Տէր Գասպարեանց, աշակերտուհւոյ 3-րդ Գիմնազիայի Սերեբրակեանց, և Պետրոս—Պօղոսեան Դպրոցի (*) Խօճայեանց. վերջինս ըստ տնական հանգամանաց ծնօղացն արձակեալ ի Դպրոցէն դադարեցաւ ի ստացմանէ օժանդակութեանն։ Ըստ այսմ ի 1875 ամի անձինք տասըն և հինն ստացան Աղքատանոցէն զնուագ, թոշակ և օժանդակութիւն։ Անձինք քանիք ևս յայգպնոց ճանապարհորդաց օթևագայեցան Աղքատանոցի քանի ատուրբք և ընկալան զբաւականութիւն կարևոր պիտոյից իւրեանց՝ և երկուքն զդրամական նպաստ։

Ի միում ի սենեկաց զետեղեցաւ կիրակօրնական Դպրոցն ութից մանկանց եղելոց աստ ի Կովկասեան գաւառաց յուսումն արհնտից։

Ե. — Ի գանձարանի Աղքատանոցի մնացին առ 1 Յունվարի 1875 ամի տոկոսաբեր թուղթք՝ ողբ մանրամասն ի ցուցակին ի հաշուեցուցակին՝ և Րուբ. Կոպ.
պատրաստի դրամք . . . . . 56,486 66
Եւ ևս յընթացս տարւոյն տոկոսիք նոցին և նուէրք . . . . . 2,700 60

59,187 26

Ծախք եղեն
Վաւելչասիրութեան, լուսաւորութեան և ազատհովութեան ի հրդէհէ . 895 62
Ի սնունդ Աղքատաց . 1,004 79
Ի նորոգութիւն անցեալոց նոցին . . . 5 33
Ի ուճիկ քարտուղարի խորհրդարանին, ի հրատարակութիւն յայտարարութեանց, ի դին մատենից խորհրդարանի, դիւանական պիտոյից, սուրհանդակի և ոստիկանոցի . . . . . 148 97

2,054 51

Օժանդակութիւն արտաքոյ Աղքատանոցի.
Ճանապարհորդաց միանուագ նպաստ . . . 28
Թոշակ անկար կանանց և Մուրատեանցի . . 970

998

Նպաստ միոյ ուսանօղի և երկուց աշակերտուհեաց . 255

Գումարն համայն 3307 51

Ի բաց առեալ զվերտողեալ ծախսըն՝ մնաց առ 1 Յունվարի 1876 ամի տոկոսաբեր թուղթք և պատրաստի դրամք . . . . . 55879 75

Գ. — Հաշուադրութիւն 1875 ամի հանդերձ յաւելուածովք առ 1 Յունվարի 1876 ամի մայր ըստ դրամագլխովք և վերաբերեալ նմին տոկոսաբեր թղթովք, համաձայն 10 յօդ. կարգադրութեան առաջարկեցաւ ի վերազննութիւն Հայազգի ընկերութեանց Մոսկվայի ի ժողովի կազմելոյ ի 25 անցելում Մարտի ամսոյ, որ ի ձեռն ընտրեալ ի ժողովոյն երից անդամոց երևեցաւ ըստ ամենայն մասանցն օրինաւոր, և դրամագլուխն առ ձեռն և անթերի, ուստի և կազմեցաւ օրագրութիւն ժողովոյն ստորագրութեամբ ներկայ գտեալ անդամոց հասարակութեան։

Դ. — Հայազգի հասարակութիւն Մոսկվայի ի համագումար ժողովի կազմելոյ ի 12 Դեկտեմբերի անցելոյ ամի՝ միաձայն հաւանութեամբ ընտրեաց առենակալ անդամ ի տեղի հանգուցեալ Աւագ քահանային Կեօքչէեանց զԱւագ քահանայն Յակոբ Սուրէնեանց։

Եւ զի յանցելումն ամի հրաժարեցաւ ի պաշտօնէ ի պատճառս տնական հանգամանաց իւրոց

անդամ խորհրդարանի Պատուամեծար քաղաքացի Մինքայէլ Յարութիւնեան Ստեփանեան, ուստի և հասարակութիւնն ի նոյն իսկ ժողովի ընտրեաց ի տեղի նորա զժամանակաւոր Ա. կարգի վաճառական Մոսկվայի զՍարգիս Գալստեան Ջանումեանց, զոր և հաստատեաց խորհրդարանս։

---

*Հետեւեալքն եւս Նոր-Նախիջեւանի Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան Հոգաբարձական խորհրդարանի հաշիւն եւ կարգադրութիւնն է, զոր եւ ըստ սովորականին կհրատարակեմք ի գիտութիւն մերազնէից։*

## ՀԱՇԻՒ

ՀՈԳԱԲԱՐՁԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ
ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ
ՎԱՍՆ 1875 ԱՄԻ։

Խորհրդարանս Հոգաբարձուաց ընկերութեանս համաձայն ԺԵ. յօդուածոյ կանոնագրութեան իւրոյ պատիւ ունի առաջի առնել Գերյարգոյ Անդամոյդ ընդհանուր ժողովոյս անցեալ 1875 ամի տարեկան հաշիւը յորում բացայայտ կտեսնուին որպէս ընկերութեանս իւր սեպհական մուտքն ու ելքը, նոյնպէս և իւր հովանաւորութեան ներքոյ գտնուած Ս. Խաչ վանուց ժառանգաւորաց ղբպրոցի եկամուտքն ու ծախքը՝ և ընկերութեան առ 1-ն Յունվարի 1876 տարւոյս ունեցած կարողութիւնը։

Ինչպէս կերևի հաշուեմատենէն, ընկերութիւնս իսկզբան 1875 ամին ունէր դրամագլուխ ի նախընթաց ամաց յաւելեալ 10564 ր. 90 կ.

Յընթացս 1875 ամի եղեալ են մուտք

| | ր. | կ. |
|---|---|---|
| Ա.—Ի 203 անդամոց տարեկան բաժանորդագինք . . . . . | 1218 | |
| Բ.—Ի 6 նախանձաւոր անդամոց բաժանորդագինք . . . . . | 36 | |
| Գ.—ՅԱդքիրմանցեանց Մինքայէլէ ի յիշատակ հոգւոյ Հանպուցեալ բարերարին իւրոյ Առաքելի Փուշնարեանց միանուագ . . . . . | 120 | |
| Դ.—Ըստ կտակաւանդութեան Հանգուցեալ Ռափայէլի Տէր Գաբրիէլեան Փաքով ընկալեալ է ի Բարեգործական ընկերութենէն. . . . | 850 | |
| Ե.—Ի տարեկան տոկոսաց 18 տոմսակաց արքունի դրամատան և ներքին փոխառութեանց . . . . . | 90 | |
| Զ.—Ի տոկոսաց առ ձեռն պատրաստի դրամոց ընկերութեանս շահելոց ի ձեռն գանձապահի սորին և ի վաճառաշահութենէն . . . . . | 538 | |
| Է.—Ի Պ. Մկրտչէ Սահասարեանց ընծայաբերեալ ի պէտս կարևոր պակասութեանց ժառանգաւորաց Դպրոցին. . . . . | 400 | |
| Ը.—Ի Տէր Խաչատուր քահանայէ Գասպարեան նուիրեալ ի նոյն պէտս. | 25 | |
| Թ.—Ի գին գրենոյ թոշակաւոր աշակերտաց Դպրոցիս . . . . . | 66 | 85 |
| Ժ.—Ի վաճառմանէ աւելորդ կրասեաց . . . . . | 7 | |
| ԺԱ.—Ի Զմրուխտ տիկնոջէ Նաթալեան Հանգերձագին միոյ աշակերտի | 30 | |
| ԺԲ.—Ի վարձուց թոշակաւոր աշակերտաց . . . . . | 1477 | 50 |
| ԺԳ.—Ի կառավարչէ վանուց սնընդաղրամ վասն ձրիավարժ աշակերտաց և միաբանից Ս. Խաչի վանուցս | 600 | |
| Մտից գումարն է | 5458 | 35 |
| Իսկ հանդերձ յաւելուածովքն անցելոց ամաց մտից գումարն է . . . | 16023 | 25 |

Ծախք յընթացս 1875 ամի են

| | | |
|---|---|---|
| Ա.—Ի ռոճիկ ուսուցչաց . . . | 1427 | 46 |
| Բ.—Ի սնունդ աշակերտաց և միաբանից վանուցն. . . . . | 1247 | 56 |

| | |
|---|---|
| Գ.—Վասն դռնական պիտոյից . . | 158 80 |
| Դ.—Ի գին ալեր վասն Թռչակաւոր աշակերտաց Հատուցեալ կառավարչի վանուցն . . . . . | 123 67 |
| Ե.—Վասն Հանդերձից և ապանէլեաց ձրիավարժ աշակերտաց . . . | 188 21 |
| Զ.—Վարձք տնտեսի, խոհարարի, լուացարարի և ծառայից . . . . | 486 |
| Է.—Վասն կահուց և կարասեաց դասարանաց, սեղանատան և խոհանոցի . . . . . | 189 80 |
| Ը.—Վասն կառաց և երիվարաց· | 111 80 |
| Թ.—Վասն նորոգութեանց ի դասարանս և վառարանաց . . . . | 126 77 |
| Ժ.—Վասն նորոգութեան սառցատան և ախոռի նուիրեալ դրամիվք ի Խաչատուր քահանայէ Գասպարեան . . . . . | 24 60 |
| ԺԱ.—Ի շինութիւն նոր սեղանատան և խոհանոցի ընծայաբերութեամբ Պ. Մկրտչէ Սանասարեանց· | 405 70 |
| ԺԲ.—Վասն կառավարութեան խորհրդարանի ի վարձ գործավարի և ծառայի Հանդերձ մանր ծախիւք· | 116 95 |
| Ծախուց դումարն է | 4607 32 |
| Ծախուց դումարն ի բաց Հանելով ի դումարէ տարեկան մնից յաւելեալ է առ 1 Յունվարի 1876 տարւոյս . . . . . | 851 3 |
| Բաց յայտնէ ունի ընկերութիւնս Ա Տասն տոմսակ առաջին ներքին փոխատուութեան ընդ Համարօք № № 38 serія 16029, 16030, 16031, № № 39 serія 17098, 17099, 17100, 17101, 17102, 17103 և 17104 | 1300 |
| Բ. Երկու տոմսակ երկրորդ փոխատուութեան № 22 serія 15922 և № 46 serія 12081· . . . . . | 300 |
| Գ.—Վճց 5% տոմսակ արքունի դրամատան . . . . . | 595 |
| Գ.—Պատրաստի դումար դրամոյ· | 8369 90 |
| Ծախուց դումարը բարդելով մնացեալ դրամագլխոյն վերայ ընդ ամենը կլինի . . . . . | 16023 95 |
| Ցայս Հաշուոյ կերևի՝ որ 1875 տարւոյ մնացքն ի ծախուց Հանելով առ մինն Յունվարի ներկայ 1876 ամի ընկերութեանս կարողութիւնը կբաղկացընեն. | |
| Ա.—Վերանաւանեալ տասն երկու առաջին և երկրորդ ներքին փոխատուութեանց տոմսակները ի դումար· | 1600 |
| Բ.—Վճց 5% տոմսակք արքունի դրամատան արժողութեամբ· . . | 595 |
| Գ.—Առ ձեռն պատրաստի դրամք· | 9220 93 |
| Որոց դումարն լինի | 11415 93 |

Խորհրդարանս Հոգաբարձուաց սոյն այս Հաշիւը ընդՀանուր ժողովոյդ ներկայացնելէն յետոյ Հարկ կՀամարի խնդրել դատողութեան տակ ձգել՝ թէ մէկ կողմանէ լինչ լինչ ուշադրութեան արժանի գործերու ձեռք զարկեր է մէկ տարուայ ընթացից մէջ և միւս կողմանէ թէ լինչ զգալի պակասութիւններ կան, որոց առաջը առնելոյ Համար խորհրդածել անհրաժեշտ Հարկ կՀամարի, որպէս զի Մարդասիրական ընկերութիւնս մեծամեծ զբաղուարութեանց չՀանդիպի ապագային։ Նախ՝ 1875 թուոյ մէջ ըստ ի սովորական եկամտից՝ ընկերութեան արկղը մտել է միանուագ Հանգուցեալ Պափայէկի Տէր-Գաբրիէլեան Փոքոյ կտակաւանդեալ 850 րուբլի դումարը, այնու պայմանաւ, որ այդ դումարը ձգուի արքունի դրամատուն ի շահեցողութիւն երեսուն տարի ժամանակաւ և տարուէ տարի աւնուած տոկոսիքը գործածուի ժառանգաւորաց Դպրոցի ձրիավարժ աշակերտաց պիտոյիցը, մայր դումարը անխախտ պահելով։

Խորհրդարանս այս բարերար կտակաւանդողի կամքը կատարելու նպատակաւ որոշեց ընկերութեան դումարէն կտակաւանդեալ 850 րուբլեաց վերայ այլ ևս 150 րուբ. յաւելլով, գնել մի 5% դանձատոմս արքունի դրամատան 1000 րուբլի

արժէքը և զոհուսիս այնորիկ գործածել համաձայն կտակաւոր աւանդութեան։

Երկրորդ՝ Ազգասէր Մկրտիչ Սանասարեանց մեծանուն պարոնը անցած ամառուան մէջ այցելութիւն առնելով ժառանգաւորաց Վարդապետիս և տեսանելով խոհանոցի և սեղանատան յայտնի պակասութիւնները և տեղւոյն անյարմարութիւնը, բարեհաճել էր ի պէտս Վարդապետին նուիրել 400 րուբլի, որպէս և անկէ առաջ նոյն նպատակաւ ընծայած էր 25 րուբլի բարեկրօն Տ. Խաչատուր քահանայն Գասպարեան։ Սոյն այս դրամովք առ շինուածով Վարդապետիս կառուցաւ ի նորոյ մի յարմարաւոր խոհանոց և հին խոհանոցը՝ որ ննջարանի և դասարանաց մէջն էր՝ նորոգելով փոխեցաւ ի սեղանատուն և պատշաճ տեսնուեցաւ այս սեղանատան ճակատը յիշատակարիր մի դնել վերնագրով, թէ նոյնը շինուած է արդեամբ Պ. Մկրտչի Սանասարեանց։ Իսկ ընծայաբերութեամբ Գասպարեան քահանային նորոգեցան սառնատունը և սխոռը՝ որ նոյնպէս կարօտ էին վերանորոգութեան։

Երրորդ՝ հաշուեցուցակէն կտեսնուի, որ բաց ի յիշեալ նորոգութենէն՝ Վարդապետիս վարարաններին, արտաքնոցի և այլն վերայ ընկերութեան զուարէն եւս առանձին ծախք եղած է 126 րուբլի 77 կոպ.

Հոգաբարձուք ժառանգաւորաց Վարդապետին ակն յայտնի տեսնելով, որ դրամովք ընկերութեան ահնարին իմն է հոդալ Վարդապետիս շինուածոյ՝ թողթէ վանքի ամենայն պակասութիւնները, իսկ վանական կառավարութիւնը անձեռնհաս լինի կատարել այն, դեռ անցեալ տարւոյ մէջ, յորում բանօք բարեսաշտօն անդամոց ընկերութեան սկսել էին առանձին տրամք նոցին առնել պէս պէս շինութիւններ վանուց սրահին մէջ, անոր քայքայեալ տեղերը նորոգելու նպատակաւ. օրինակի համար՝ համարեա ի նորոյ կանգնեցին սրահի արևմտեան որմն և շինեցին նորա վանդակապատ երկաթէ դուռն՝ որ յառաջ չունէր։ Բայց դժբաղդաբար, չկարողացան նոքա պլուս հաննել իրենց գումարի ձեռնարկութիւնը զանազան խափանարար պատճառներով՝ որ հանած էր նոցա առջև նախկին վանահայր Մամբրէ վարդապետը։

Իսկ ներկայումս նոյն հոգաբարձուք Վարդապետին նոր վանահօր բարեշնորհ Գրիգորիս վարդապետի հետ իմիասին ժառանգաւորաց Վարդապետի շինուածոյն և վանուց այլ շինուածոց նորոգութեանց և բարեզարդութեան համար, դիմեցին խնդրագրով առ Գերապատիւ Տէր Փռնհանորդ Առաքելոցի վիճակիս և ստացան հրաման և ժամադրեցան մատեան կամաւոր նուէրը հաւաքելոյ բարեպաշտօն ժողովուրդներէն վերոյիշեալ պէտքերը նորոգելու համար։

Չորրորդ՝ Հոգաբարձուք ժառանգաւորաց Վարդապետի աչքի առաջ ունենալով իրենց ստացը և գլխաւոր պարտականութիւնը և ընկերութեանս իսկ ցանկալի և գերագոյն նպատակը, որ է միշտական զարգացումն և յառաջադիմութիւն ծոռնամակարօտ զաւակաց ազգիս, ամենայն աշխատութիւն չխնայեցին Վարդապետի բարեվիճակ դրութեան համար։ Իրենց օրով ձրիաւարժ աշակերտաց թիւը որ առաջ ութն էր, հասուցին տասն և վեցի, թէ և այնու Վարդապետի ծախքը ոչ սակաւ աւելցաւ. Թոշակաւոր աշակերտաց թիւը հասուցած են տասներեքի (սորա ամենքը գիշերօթիկք են), որոյ մէջ նոյնպէս կտեսնուի նոցա ջանքը, պտուղը և գպրոցի աւելի լաւ վիճակի մէջ գտնուիլը, ընդ նմին և քաղաքացւոց համակրութիւնը վաստակելը, որ աւելի արդիւնաւոր համարած են իրենց զաւակունքը գիշերօթիկ աշակերտ տալ վանքի հեռաւոր գպրոցը աւելի ծախք անելով, քան թէ քաղաքի գպրոցները թողուլ համեմատաբար շատ պակաս դնով. այնպէսով մինչև տարւոյ վերջը բոլոր աշակերտաց թիւը եղած է երեսուն և վեց, հաշուելով նոցա մէջ և եօթն երէվեկք։

Ասկէ ինքնիրեն կհետևի թէ ինչպէս Հոգաբարձուք, նոյնպէս և ուսուցիչք ըստ կարելւոյն ճշդութեամբ կատարած են իրենց վերոյ դրուած սուրբ պարտքերը։

Առանձին ուշադրութիւն գարձուած է նա և ևկեղեցւոյն բարեզարդութեան վերոյ դրուիլ երգեցողութեան կոմմանէ, որ նոյնպէս գպրոցներէն յառաջ պիտի գայ անշուշտ և որ ժառանգաւորաց Վարդապետի ուսանելի առարկաներէն մեկն է։ Ըս-

բաւլրած են ձայնադրութեան ուսուցիչ ի Ս. Էջմիածնէն ձայնադրագէտ Լեւոն Օհանջանեան դպիրը, որ իւր հասակին բնական եռանդուն և գովելի աշխատութեամբը վեց ամսեան մէջ արդէն ցուցած է այն յառաջադիմութիւնը, որուն գուք ականատես և ականջալուր վկայ էք այսօր։

Ապագային՝ ըստ ինքեան՝ աւելի մխիթարական յոյսեր պէտք է լինին անտարակոյս ընկերութեանս առջև, վասն զի անցեալ նոյեմբեր ամսէն սկսեալ դպրոցի վերատեսչութիւնը անցած է Վեհափառ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսէն ընտրուած ու նշանակուած նոր վանահօր բարեշնորհ Գրիգորիս վարդապետի ձեռքը, յորմէ իրաւամբ կ՚յուսացուի որ նա անձնձիր, եռանդուն և արդիւնաւոր հոգացողութեամբ ջանադիր լինի թէ տնտեսական և թէ ուսումնական մասանց մէջ՝ նորին Օծութեան իւր վերայ ունեցած . . . . Համարումը ըստ ամենայնի արդարացունել յիրական մխիթարութիւն սրտի Վեհափառ և աղդասիրամէտ Հայրապետին մերոյ ի միակ ուրախութիւն և ի գոհութիւն սրտի ընկերութեանս ի նպատակայարմար յառաջադամութիւն Դպրոցիս մերոյ և ի ճշմարիտ պատիւ և պարծանս անձին իւրոյ և մանաւանդ անձնուրաց կոչմանն՝ որ կայացած է անշուշտ և մի միայն աղդի և նորա լնամակարօտ զաւակացը հոգևոր և բարոյական օգտին վերայ։

Հինգերորդ՝ ընդհանուր ժողովդ զերյարդոյ անդամոցը յայտի է՝ որ Վեհափառ Հայրապետէն հաստատուած ընկերութեանս կանոնադրութեան Է՛ր յօդուածին համեմատ, Մարզասիրական ընկերութեանս պարտքը ժառանգաւորաց Դպրոցի մէջ մի միայն նորա ուսումնական մասին համար ծախքերը և հոգացողութիւնը անելն է. իսկ միւս ամենայն տնտեսական ծախքերը՝ թէ շինուածոյ և թէ նորա մէջ պատսպարուած աշակերտացը՝ վանական կառավարութեան կընկնէր խնդրանէ անտի հաստատութեան կանոնադրութեանն և Դպրոցին։

Բայց ժառանգաւորաց Դպրոցի բացուելէն և ժամանակ մի շարունակուելէն ետքը, 1869 թիւ, հանդամանաց բերմամբ վանական տնտեսական վարչութիւնը, միաճակատ առաջնորդի կարդադրութեամբ, յանձնուեցաւ աշխարհական մի պատուաւոր անձի ձեռքը, որ իւր կարողութենէն դուրս համարեց իւր հասակին մէջ, իւր վերայ ծանրացնել նաև Դպրոցիս տնտեսական կառավարութիւնը, ուստի և խորհրդարանս նախազգուշութեամբ, որ մի՛ գուցէ ընկերութեան և վանուց նորաբողբոջ Դպրոցը Վեհափառ Հայրապետին և ընկերութեանս նպատակներուն հետ ի միասին իրեւ եղնէ, տիրութեցաւ զիջանիլ վանուց կառավարչին առաջարկութեանը, որ էր և է՝ ամի ամի հաստացանել դպրոցի կառավարութեան ի ձեռն խորհրդարանի և հոգաբարձուաց նորա բաւականաչափ ալիւր, վառելիք և վեց հարիւր րուբլի դրամ, որով հոգացուին միանգամայն և վանահօր միաբանից անուանդը և ժառանգաւորաց Դպրոցի ամենայն անտեսական պիտոյքը, և այս՝ ի ժամանակին որ վեց աշակերտք էին միայն Դպրոցին մէջ, բաւական կհամարուէր նա և յիշեալ գումարը։ Սակայն ինչպէս անցեալ նոյնպէս և այս 1875 տարւոյ խորհրդարանի հաշիւներէն պարզ կերևի, Դպրոցի և միաբանութեան և ծառայից տնտեսական կառավարութեան վերայ և շինուածոյ նորոգութեան համար ծախք արած են հոգաբարձուք ընկերութեան գումարէն մինչև 1000 րուբլի տարին (ապագային անշուշտ նոյնը պէտք է լինի, եթէ ոչ աւելի) որոյ տեղը ստացել է վանական կառավարութենէն 600 րուբլի միայն։ Մեծամեծ դժուարութիւններ յառաջ պիտի բերէ իրեն ընկերութիւն այսպիսի ծախքը, եթէ շարունակուի նաև յայսմհետէ, (որ ըստ ինքեան անկարելի է պակսեցնել, քանի որ հոգաբարձուաց ձեռքը պէտք է լինի աննպաստ ծախքը), նա և պաշարելոցս օրէ յօր թանկանալովը, մինչդեռ որ դրամատուրն է, առևտրական գործոց անյաջողութեանց պատճառաւ խորհրդարանի անդամք ընկերութեանս կանոնադրութեան Ե, յօդուածոյ համաձայն, անկարելի կհամարին բոլորովին պատրաստական դրամագլուխը առաջուան տարիներու պէս արդիւնաւոր կերպով շահեցնել վաճառականութեամբ, որ ընկերութեանս արդեանց նշանաւոր աղբիւրներէն մէկն է. ընկերութիւնս, կասկած և անդարմանելի դժուարութեանց պի-

տի հանդիսալի անշուշտ ապագայի մէջ, մէկ կողմանէ արդեանց ալբիւրը պակասելով, միւս կողմանէ ևս իրեն չափէն և ուժէն դուրս ծախս առնելով դպրոցի և միաբանից սննդեան համար, ցոր հոգալը վանական կառավարութեան սեպհականն պարտքն էր։ Վասն որոյ խորհրդարանս պարտք կհամարի ընդհանուր ժողովոյդ առանձին ուշադրութիւնը դարձնել այս ծանրակշիռ հանդամանքիս վերայ, որպէս զի եթէ պատշաճ համարի դա՝ պարտականութիւն դնէ նոր հոգաբարձուաց վերայ, որ այսօր պէտք է ընտրուին, հոգ ունենալ այս ընկերութեան վերայ ծանրացած խնդրոյս վերայ։

Վեցերորդ՝ կարդացուած հաշիւներէն կերևի որ ընկերութիւնս ունի առաջին նկրքին փոխառութեան տասն տոմսակ որ գնահատուած են 130 ական րուբլիէն՝ 1300 րուբլի, երկու ևս տոմսակ երկրորդ ներքին փոխառութեան 150 ական րուբլի գնահատուած՝ որ առնէ 300 րուբլի. բայց որովհետև այժմ յիշուած ներքին փոխառութեանց տոմսակները 200 րուբլիէն աւելի արժէք ունին. և միշտ կապահովացուին վճարելի կառավարութենց ժամանակ, վասնորոյ պատշաճ չի տեսներ արդիօք ընդհանուր ժողովդ նոյն տոմսակաց գնահատութիւնը բարձրացնել և նշանակել նոցա այժմեան գինը։ Եւ վերջապէս, եօթներորդ՝ խորհրդարանիս անդամից որպէս և ժառանգաւորաց Դպրոցի հոգաբարձուաց երկամեայ պաշտօնավարութեան ժամանակը արդէն լրացած լինելով՝ կմնայրէ սա ընդհանուր ժողովդ որ այժմ իսկ համաձայն 10 րդ յօդուածոյ կանոնադրութեան իւրոյ, ընտրէ նոր հոգաբարձուս յիշեալ պաշտօնեաների համար։

(Ի վերջ եկեղեցին պոռթկթեալ են Անդամ Խորհրդականէ)

Ընդ ինկականին հանգեալ է անդամ խորհրդարանի

ԽՈՐԱՏՈՒՐ ՍՏԵՓԱՆՈՍԵԱՆ։

---

## Պարտաւորութեան ընդհանուր ՅՈՎՈՎԻ անդամոց Ս. Պետրոսեցական Ընկերութեան ի 6 Յունիս 1876 ամի։

Մեք ի ներքոյ ստորագրեալ անդամքս Մաքդաւորական ընկերութեան Հայոց Նոր-Նախիջևանի ժողովեալ ի միասին հանուս եղաք մեից և ծախուց ընկերութեանս և ժառանգաւորաց Դպրոցի սրբոյ Խաչի վանուց վասն 1875 ամի. զբաց ա. որ մատեաններդ ի գործ դրուած են ըստ կարգին. բ. տասն տոմսակք առաջին ներքին փոխառութեան, երկու տոմսակ երկրորդ ներքին փոխառութեան, վեց 5/0 դանձատոմսեր արքունի պրամատան և յաւելեալ պատրաստի դումար 9220 րուբլի 93 կոպ. գոյնին ամբողջ այն դանձապահի ընկերութեան կարգաւորեցաք, նախ՝ Խորհրդարանի արած առաջարկութիւնը հաստատել և վասն առաջիկայ երկամեայ պաշտօնավարութեան ղնոր Հոգաբարձուս ընտրել (որ և ընտրեցաք ըստ բազմութեան ձայնից) 1. ղՏէր Խաչատուր Աւագ քահանայն Զարիֆեանց, 2, Պ. Եպիսկոպոս Պօղոսեանց, 3. Պ. Խաչերես Ալաճալեանց, 4, Պ. Յովակիմ Խաղիզեանց, 5. Պ. Յովհաննէս Սպէհիքեանց, 6. Սարգիս քահանայ Ոսկերչեանց, 7, Պ. Մարկոս Ալաճալեանց, 8, Պ. Պօղոս Խաթրանեանց, 9. Պ. Յովհաննէս Զայլախեանց, 10. Պ. Խաչատուր Ստեփաննոսեանց, 11. Պ. Մինաս Պալասանեանց, 12. Պ. Դաւրիէլ Տրապզոնցեան։ Որոց առաջարկել գործադրել ընկերութեան դրամագլուխը Համաձայն կանոնադրութեան նա և ներկայ 1876 ամին, խորհելով որչափ կարելի է աւելորդ ծախսերէ։ Երկրորդ՝ առաջարկել խորհրդարանի Հոգաբարձուաց՝ արքունի ներքին փոխառութեան դանձատոմսերը հաշուի մէջ ցուցանել ներկայ ժամանակիս արժողութեամբը, յամենայն ժամանակի ապահովացնելով զայնս վիճակահանութեանց. ժամանակ։ Երրորդ յանձն առնել նորընտիր Հոգաբարձուաց հոգ տանիլ ժառանգաւորաց Դպրոցի աշակերտաց սննդեան մատակարարութեան խնդիրը կանոնաւոր կարդի տակ դնել, որպէս զի ապագայի մէջ ընկերութիւնս զրկուարութեանց չհանդիպի։ Չորրորդ՝ նախկին Հոգաբարձուաց յայտնել շնորհակալութիւն իւրեանց յանձն առած պաշտօնը սիրով և ջերմեռանդութեամբ կատարելներնուն համար, և Երեքերորդ՝ խորհրդարանի մատուցած հաշիւը 1875 ամին, հանդերձ ընդհանուր ժողովոյս կարդաւո-

րութեամբը տալ ի տպագրութիւն վասն ընդհանուր տեղեկութեան։

(Ի վերայ խնդիրքին ստորագրեալ են Անդամ Մաքսոյեանի ընկերոջ։)

Ընդ իսկականին համեմատ է.
Նախագահ Յորդանանի ընկերութեան
ԹՈՒՉԱՏՈՒՐ ՍԻՄԱ ՔՀՆԱ· ՉԱՐԻՖԵԱՆՑ·

---

## ԵՐԵՑՓՈԽԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ ԱՅՍ ԻՆՔՆ ԳԱՆՁԱԳՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԹԻՖԼԻՍԻ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ·

(Շարունակութիւն։)

Այն ևս յիշենք, որ կան այնպիսի Երեցփոխանութիւններ, որք 10-12 տարիէ հետէ կվարեն իւրեանց պաշտօնն, բայց երբէք հաշիւ չեն տուած, և են այնպիսի Եկեղեցիք, որոց երեք-չորս անգամ տասն, տասն և հինգ տարուց միջոցում Երեցփոխանները են փոխուած, բայց նոցա հաշիւներն ոչ ոք չէ քննած, թէև նորա իւրեանց հաշիւները *) կամ ներկայացրած են կամ չեն ներկայացրած Կոնսիստորիային, բայց և այնքիկ տուած են յատկութեան լուսութեան, պատրուակ բերելով թէ քննութիւնն պարտաւորութիւն է ժողովրդեան և ոչ մեր։ Ահա որպէս ասացի՝ ամենքն էլ յանցաւոր են, բայց նոցանէ ոչ ոք չէ պատասխանատուութեան ենթարկեալ, վասնորոյ և ամենքեան իրր արդարք։

Այս տեղ դանց անելով քաղաքիս միւս Եկեղեցւոց թերակատար մնացեալ հաշիւների մասին, յառաջ բերենք օրինակի համար միայն սուրբ Կէորդ Մաղնիի Եկեղեցւոյ կարեկցութեան արժանի տխուր վիճակն, յորմէ կարող են բարեմիտ ընթերցողքն երևակայել և միւսներն։

Հանգուցեալ Գ. Մ. նանցն երկար տարիներ Մաղնիի Երեցփոխանութեան պաշտօնն վարելով և հաշիւ չտալով, ժողովուրդի քրմինչիւնն և անբաւականութիւնն օր ըստ օրէ սաստկացաւ, վասն որոյ և նա 1867 ամին հրաժարական տուեց Կոնսիստորիային, միայն ինն տարուայ իւր հաշիւներն ներկայացնելով անդ և նորա տեղն ընտրուեցաւ Գ. . Տ. Ս. . . . . Քանի մի ժամանակ այն ներկայացեալ հաշիւներն ճնշելով Կոնսիստորիայումն առանց քննութեան, ի վերջոյ Մ . . . նանցէն թէ Կոնսիստորիայէն (ըստ որում է առանց ստորագրութեան), հրատարակեցաւ մի միայն ինն տարուան հաշիւներն տպելով մի թերթիկ վերայ, որպէս թէ քննեալ են ի հաշուատեսաց և այն յայժ անագան, և յորմէ երևեցաւ որ վերոյ յիշեալ ամի սկզբումն Եկեղեցին ունեցել է տուրութեան գանձարանումն տոկոսեօք և Եկեղեցւոյ արկղումն պատրաստի դրամ 38 947 ռուբլի 91 ½, կոյր բայց նորա ցայց տուած արդիւնքն կամ ծախքըն էին ուղիղ կամ անուղիղ, ճնացած են մինչև ցայսօր առանց քննութեան, ուրեմն և երկբայական, Տ. Մ. յաճախ բացակայ լինելով քաղաքէս, նշանակեց լինքեան գործակատար ղերկու եղբարը Ս . . . . Երբ Տ. Մ. . . . . վախճանեցաւ, ճնաց նորա հաշիւներն առանց քննութեան Ս. . . . . եղբարց ձեռքին, նոյնպէս և սոքա ևս վախճանեցան, և սոցա հաշիւները նմանօրինակ ճնացին առանց քննութեան։

Զկնի մահուան նոցա ընտրեցաւ Պ. Սահակ Ծովհաննեանցն։ Սա երկք տարի արդարև փառաւորապէս իւր պաշտօնը շարունակելով, պայծառացրեց Եկեղեցին ներքուստ և արտաքուստ Եկեղեցական դրամով, բայց և սա 1872 ամի վերջերումն հրաժարական տուեց Կոնսիստորիային, և նորա հաշիւներն ևս մինչև ցայսօր ճնացին առանց քննութեան։ Թէ և ոչ ոք չի կասկածիլ նորա հաշիւների վերայ, այնու ամենայնիւ և այն առանց քննութեան թողնելն չէր առանց նպատակի ի կողմանէ տեղւոյս Հոգևոր կառավարութեան։ Սորան յայտնեցաւ Պ. Բ. Ի. . . .

Էս պարոնը տարուայ համարեա չորս ամիսը կ երթայ կբնակի Բորժոմ ասացեալ ամառանո-

---

(*) Ուղիղը խոստովանելոյ համար պէտք է յայտնել, զի բաց ի սակաւուց, բազումք Եկեղեցեաց Երեցփոխանաց հաշիւներն այնքան մթին եւ խառն ի խուռն կմնան, որ եթէ միանգամ օրինաւոր քննութիւն բացուի, խիստ մեծ գումարներ կգտցանան։ Ա.ւ այժմ մեր թեմ. Ա.տենից եւ Հոգևոր կառավարութեանց ուշադրութեան դայց յանձնել բաւական կհամարիմք։

Ծ· Խ՚Ե։

ցում՝ որ մերձ 150 վերստ հեռու է Թիֆլիսէն և երեք չորս ամիս էլ ձմեռուան վատ եղանակ՝ ներումն եթէ Թիֆլիզ է, հազիւ թէ երեք չորս անգամ՝ կ՚յաճախէ Մողնի Եկեղեցին . . . . . :

Զկնի Պ. Ծովհաննեանցի հրաժարական տալոյն՝ Կոնսիստորիան 1873 ամի սկիզբներումն հրամայեց Մողնիի Եկեղեցւոյ աւագ քահանային ընտրել նոր Երեցփոխան, մի և նոյն ժամանակն հաշուատեսներ նախորդ Երեցփոխանի հաշիւներն քննելու համար: Այն ինչ ժողովուրդը քանի մի անգամ գումարեալ կիսորհէր զի՛ ոք ընտրել, և ահա մի կիրակի օր զկնի արձակման Եկեղեցւոյ՝ չորս անձինք, այս ինքն Աւագ քահանայ Սահակեան Մանդինեանցն, պարոնայք Բ. Խ. Յ. Ց. և Ց. Ա. կմնան Եկեղեցւոյ գաւթի խուցն, կընտրեն իւրեանց մէջէն զՊ. Խ. և իսկ և իսկ անդ կ՚ստորագրեն ընտրութեան թղթի վերայ. այնուհետև կ՚յանձնեն այն աւագ քահանային, որ նոյնպէս . . . պէտք էս ստորագրել կտայ*) . . . . . :

Քանի մի օրէն յետոյ կ՚յայտնուի նորա ընտրութեանն ինչ եղանակաւ լինելն, վասն որոյ կսկսին որպէս ստորագրողք, նոյնպէս ոչ ստորագրողք ցոյց տալ իւրեանց անբաւականութիւնն և քըրթընջիլնին, բայց փառք զնա ընտրողներին և աւագ քահանային, որք աստ և անդ վերստին գործ դրին իւրեանց լաւի միջնորդութիւնն և համոզեցին, կամ լաւ ասած, ստիպեցին զքրթընջողներն լռել, և ահա յաջորդ Թօթաւիլ առանց ստանալոյ Կոնսիստորիայէն հրամանագիրն, Պ. Խ. փոխանակ գրաւոյ Եկեղեցւոյ մէջն Երեցփոխանութեան աթոռը և ձեռնամուխ եղաւ վարել իւր պաշտօնը, որը տևեց երեք տարի, այս ինքն ցսկիզբն 1876 ամի. . . **)

Երկրորդ՝ որպէս այլ Եկեղեցեաց, նոյնպէս և Մողնիի Եկեղեցւոյ ծխական ուսումնարանի վերատեսչութիւնն, ծախքն և մուտքն պարտին լինել Երեցփոխանի ձեռքին, իսկ Պ. Խ. երեք ամաց միջոցումն մի միայն մի անգամ է մտած այն ուսումնարանն, և այն էլ նրա համար, որպէս զի տայ կատարով որմնադրի առ ի նորոգել զայն . . :

Երրորդ՝ եկեղեցւոյ արեւելեան կողմնումն տեղ գնուած էր եկեղեցական դրամով և փողոց բացուած, որպէս զի այն կողմի ժամաւորների համար յաճախելն դիւրութիւն լինի, և էս նոր փողոցի աջ և ահեակ կողմերի տանտիրոջներին արգելուած էր դռներ և լուսամուտներ բանալ նոր փողոցի վրայ, ըստ որում գնելոյ ժամանակն չկամեցան նորա օժանդակել եկեղեցւոյն: Իսկ Խ. . . . եանցի ժամանակն առանց արգելման նորա դռներ և լուսամուտներ բացին. և որքան ծխականք և ժամաւորք ստիպեցին զնա արգելել, իսկ նա երբէք ուշադրութիւն չդարձրեց նոցա բողոքին, կրկնելով միշտ «ինձ ինչ, ես չեմ՝ նշանակուած վէճերի հետամուտ լինել»: Եւեմ այստեղ, ըստ որում ամենայն ընթերցող կնախադուշակէ ինչ էր անտարբերութեան պատճառն:

Չորրորդ՝ Պ. Ծովհաննեանցի ժամանակն եկեղեցական դրամով դորգեր գնուեցան կանանց դասի համար և Խ. . . . եանցի ժամանակն քահանայք և ժամակոչն անգամ զանոնք վարձով կըտային հարսանեաց համար, իսկ արդիւնքն ինքեանք կստանային և չէին ցոյց տալ:

Հինգերորդ՝ իւրաքանչիւր եկեղեցի ունի պատկի թագեր, զորս հարսանեաց դիշերը կանանն նորահարսի և նորափեսի գլխին կդնեն և եկեղեցւոյ համար նոքա վարձ կվճարեն, և ըստ որում Մողնիի թագերն չէին երեւփոխանի ձեռքին, ուրեմն նա չէր յաճախել եկեղեցին, վասնորոյ և քահանայք կամ ժամակոչը կտային սրան՝ նորան, վարձն ինքեանք կստանային, ցոյց չտալով երեցփոխանին:

(ի յետոյ)

---

(*) Ստուգութեան կնշանակի:

(**) Թէ աստ եւ թէ ուրիշ տեղերի՝ ամբողջ պարբերութիւնք եւ ծանր ակնարկութիւնք բնագրէն ջնջուեցինք եւ կէտագրութեամբ անցանք՝ ինչպէս ուշադիւ ընթերցողք կարող են նկատել:

Ց. Խ.

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԸ ԲԻՒԶԱՆԴԵԱՆ·

## ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

### Ա.ԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԶՈՒԹԵԱՆ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ·

Ա.ԶԳ· պատկառելի Երեսփոխանութեան գումէնն ի պաշտօն կոչուած Վարչութիւնս իւր գործոյ ասպարիզին մէջ ոտք կոխելու ժամանակ, առաջին պարտաւորութիւն մը ունի կատարելու, այն է յայտնել իւր խորին երախտադիտութիւնը ի մասին այն վստահութեան տեանդիւն, որով Ա.ԶԳը բարեհաճեցաւ զինս պատուել իւր օրինաւոր երեսփոխանութեան միջոցաւ։

Վարչութիւնս քաջածանօթ արդի դժուար պարագայից, որոց մէջ իրեն վիճակեցաւ Ա.ԶԳին գործոյ մատակարարութիւնը, լիովին կզգայ թէ ուրքան ծանր է այսպէս սաղօրինակ ժամանակի մը մէջ Ա.ԶԳ· Վարչութեան ղեկին ստանձնել։ Բայց նոյն իսկ այս պարագաներու դժուարութեան նկատմամբ նեղելի չէր իրեն մերժել Ա.ԶԳային պատկառելի երեսփոխանութեան հրաւէրն, առանց նուիրական պարտաւորութեան մը դէմ մեղանչելու։

Ա.հա այս զգացմամբ է որ նորընտիր Վարչութիւնս, Ա.ԶԳին վստահութեան վրայ դնելով իւր յոյսը, պաշտօն կընդունի։

Կրօն. եւ Քաղ· ժողովները ըերկրութեամբ կը տեսնեն նաեւ՝ որ Վարչութեան այս ծանր ըեռը, զոր Ա.ԶԳին սէրը եւ Ա.ԶԳային երեսփոխանութեան վստահութիւնը իւր թիկանց վրայ կը դնեն, ոչ նուազ սիրտ թեթեւնայ, քանի որ բարերաղդութիւն ունի Տէրութեան եւ Ա.ԶԳին ընդհանուր վստահութիւնն ու համարումը իրաւամբ վայելող Ա.մեն. Ներսէս Ս· Պատրիարք Հօր գաղթը հովանւոյն ներքեւ պաշտօն վարելու, եւ քաջայոյս է՝ որ Ն.որին Սրբազնութիւնը իր ջօրաւոր եւ յոռհական աշակցութեամբը պիտի ուղղէ ժողովոյդ քայլերն Ա.ԶԳային յառաջադիմութեան ասպարիզին մէջ։

Ա.րդ, Վարչութիւնս իւր յանձն առած ծանր պաշտօնին ձեռք զարնելու միջոցին, պարտք կը համարի իւր ընթացից ոգին եւ սկզբունքն ալ Ա.ԶԳին հաղորդել ներկայ յայտարարութեամբ։

Նախ, ըստ իւր պարտաւորութեան, Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ դաւանութեան եւ աւանդութեանց անարատութեան եւ անխախտութեանը հսկելու եւ կրօնական զգացումն զարգացնելու մտադիր պիտի ըլլայ, նոյնպէս նաեւ Ա.ԶԳային ընդհանուր շահուց, կալուածոց եւ ամեն սեպհականութեանց պաշտպանութեան եւ դաստիարակութեան զարգացման համար պետք եղած գարմանները պիտի խորհի եւ անոնց գործադրութեանը պիտի հսկէ։

Վարչութիւնս, իւր սուղ ժամերն առօրեայ ընթացիկ եւ անհատական խնդիրներով գրաւել չտալու համար, կրօն· եւ Քաղ· մասնաժողովներու կազմութիւնը որոշեց, պաշտօն տալով անոնց, որ շաբաթը մէկ օր առօրեայ եւ անհատական մասնաւոր խնդիրներու կարգադրութեամբն զբաղելով, եւ անոնց նախաքննութիւնները ընելով յատուկ տեղեկագրով ժողովոյ վաւերացմանը ներկայացնեն։ Եւ խաչն խնդիրները, խաչն մասնաժողովոյ ձեռքով խաչն ժողովոյ ներկայացնեն։

Այս դրութեամբ Վարչութիւնս պատահական մասնաւոր խնդրոց զբաղմունքէն ազատ մնալով, ժամանակ եւ դիւրութիւն պիտի ունենայ Ա.ԶԳին կենսական եւ հանրական կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներովն զբաղելու։

Վարչութեան միւս ճիւղերուն կազմութեանը գալով, Վարչութիւնս մեծ հոգ տարաւ որ այս ճիւղերն, որոնցմով Սահմանադրութիւնը ուղած է ապահովել իւր հիմնական սկզբունքներէն մին, այն է աշխատութեան բաժանման սկզբունքն, այնպիսի կազմակերպութիւն մը ստանան, որով կարելի լինի անպեղալէն աւելի ընդարձակութիւն տալ իւրաքանչիւր ճիւղիհատուածոյ իրեն պատկանած գործոց մատակարարութեան մէջ, եւ քաջ գիտնալով միանգամայն որ ժողովի մը անկարելի է արդիւնաւորապէս գործել առանց համաձայնութեան գինքն կազմող տարերաց մէջ, Վարչութիւնս, իւր բոլոր ուշադրութիւնը նուիրեց ընտրութեանց մասին, որպէս զի վերոյիշեալ վարչական ճիւղերն, զգօն, աշխատէր, կարող, նաեւ մանաւանդ սիրգամբ իրարու համամիտ եւ համակիր տարրերէ բաղկանան։

Ա.յսպէս ուրեմն կազմած ըլլալով իւր վարչական մեքենան, Վարչութիւնս քնաւ չունի սիտի չվճռայէ Ա.ԶԳին շահերն անձնուիրաբար պաշտպանելու, եւ Ա.ԶԳին անդորր վիճակի եւ յառաջադիմութեան շաւիղին մէջ առաջ տանելու։

Իւր առաջին հոգը պիտի լինի Ա.ԶԳին կրթութեան ծաւալումը, զանի հաստատուն հիմանց վերայ աւանդելով, վասն զի հոն պահուած է Ա.ԶԳին ապագան։

Պատրիարքարանի երեսմուտքն կանոնաւորելու մտադիր պիտի լինի, հասուցիչ եղանակը բարւոքելով եւ ծախքերն խնայողութեամբ անտեսելով։

Ա.ԶԳային դատարանին կանոնաւոր վիճակ մը տալու համար, բաց ի կրօնական անփոփոխ օրինաց, դատավարութեան օրինաց ծրագիր մը պատրաստելու եւ ա-

նոր իրաւասութեան ենթարկեալ խնդիրներէն, առանց երկարաձգման արդարադատէս կարգադրելու համար, պէտք եղած միջոցները դանելու պիտի աշխատի։

Ազգային վանօրէից արդիւնաւոր դիրք մը տալու եւ յօգուտ Ազգին ծառայեցնելու միջոցները պիտի խորհի, եւ հետեւապէս այն միաբանութիւններն որք Ազգին անճնուիրաբար կը ծառայեն, պաշտպանելու եւ նոցա ձեռնտու լինելու փոյթ պիտի ունենայ։

Ինչպէս նաեւ պիտի յարմարեցնէ անհատիր այն ամեն իրարդէ անճինը, որք թէ մասնաւոր, եւ թէ հասարակական ձեռնտուութեամբը ազգին օգտակար կը համարվիանան։

Եկեղեցականաց դիրքն ալ ապահովացնելու եւ բարձրացնելու պիտի ջանայ, անոնց դէմ յարուցեալ անբարոյ յարձակմունքները եւ անարդական խոշտանգներն արդիլելով. եւ եկեղեցական դատն արդար իրաւունքները պաշտպանելու միջոցները խորհելով եւ ի գործ դնելով։

Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռոյ եւ պոոր Վեհափառ Գահակալին հետ յարաբերութիւնները բարւոք եւ օգտակար վիճակի մէջ պահելու ուշ պիտի դնէ։

Վարչութիւնս գիտէ լաւ որ Ազգին քաղաքականութիւնն ու շահերը մի են եւ անբաժան ամեն ազգայնոց համար, եւ թէ մասնաւոր անհամաձայնութիւնները առելի թիւրիմացութեան հետեւանք են, քան թէ սկզբանց տարբերութենէն կը յառաջանան, յատկապէս հոգ պիտի տանի այդ թիւրիմացութիւնները սպարզելու եւ իւր ամեն գործոց համար այնպիսի միջոցներ ձեռք պիտի առնու, որ Սահմանադրութեան տրամադրութեանց եւ Ազգ. ժողովոյ որոշմանց ըստ ամենայնի համաձայն լինին։

Փոխադարձաբար, Վարչութիւնս ալ իրաւունք ունի Ազգայնոցմէ պահանջելու անկեղծ աջակցութիւն եւ մասնաւանդ կատարեալ հնազանդութիւն առաջի օրինաց եւ օրինաւոր որոշմանց. վասն զի առանց այս վսեմադարձ պայմանաց անկարելի է տեսնել Վարչութեանս եւ Ազգին մէջ այն գովելի եւ յարատեւ ներդաշնակութիւնն որոյ վրայ խոստացած են Ազգային բարօրութեան եւ յառաջադիմութեան ամեն յոյսերն։

Ազգային Վարչութիւնը պարտաւոր ըլլալով պատասխանելի հանդիսացնել ընդհանրութեան կամաքն ու ազգին վստահութեամբն ստանձնած իշխանութիւնն, որոշած է բնաւ կուսակցութեանց եւ յախուռն կրից անճնազոհաբար չընել իւր ազդեցութիւնը, այլ ամեն օրինաւոր միջոց ի գործ դնել Ազգային Վարչութեան պատիւը պահպանելու համար ընդդէմ ամեն տեսակ ճնշմանց, խուովայոյզ շարժմանց եւ անօրինաւոր յարձակմանց։ 30 յուլիս 1876

| | |
|---|---|
| Ի Դիմաց Կրօն. ժող. Ազգ. Վարչութեան | |
| Ատենադպիր | Ատենապետ |
| Յակոբ վրդ. Աշոտ Փափազեան | Խորէն վարդ. |
| Ի Դիմաց Քաղ. ժող. Ազգ. Վարչութեան | |
| Ատենադպիր | Ատենապետ |
| Նազարեան | Ս. Այրօ |

Փունջ թ. 1099. 0 դեսպ. 4.

*Մեծայոյս եւ ակնդէտ կսպասեմք տեսնել՝ ղի Թուրքիոյ Հայոց Կեդրոնական Ազգային Վարչութիւնն՝ իւր յայտարարութեան համաձայն անկեղծութեամբ յարատեւելով եւ գործնական արդիւնաւորութեամբ՝ կյաջողի ապացուցանել իւր զգացումը եւ ուզածները. եւ պարտուպատշաճ շնորհակալութեանց կարժանանայ։*

## ԿՏԱԿ ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԱՅԵԱՆՑԻ.

Պրուսայի ազգայնոց երեւելիներէն Ամիրայեան Գրիգոր ազայ՝ որ այս օրերս կնքեր է մահկանացու կենաց ընթացքը, կատարած Թողեր է 100000 ղուրուշ՝ ամուսնոյն, 30 000՝ Պրուսայի եկեղեցւոյն, և 30 000 ղուրուշ ալ՝ Ս. Էջմիածնի, Ս. Երուսաղէմայ, Աղթամարայ, Արմաշի և իւր աղականաց համար։

Հանգուցեալն այսպէս ոչ միայն իւր անունը կանմահացուցանէ, այլև ազգու օրինակ մը կը Թողու ուրիշ ձեռնհաս ազգայնոց։

Արժան է, որ տարին գէթ մի անգամ հանդիսաւոր յիշատակութիւն ըլլայ Պրուսիայի և այլ կատկընկալ վանօրէից եկեղեցեաց մէջ։

Նոյն.